

Globalisering och multinationella företag

TOMAS LARSSON
2002

Jättar, djävlar, änglar:
en skrift om multinationella företag

Globalisering och multinationella företag

Jättar, djävlar, änglar:
en skrift om multinationella företag

TOMAS LARSSON

Innehåll

FÖRORD	5
SAMMANFATTNING	6
FÖRETAGSKRITIKEN FÖRENAR	8
INGET NYTT UNDER SOLEN	10
VARFÖR FINNS MULTISAR?	16
SPELAR STORLEKEN NÅGON ROLL?	18
DEN FÖRSVINNANDE SKATTEBASEN?	21
KONSTITUTIONELL ORÄTTVISA?	22
GLÖM INTE KONKURRENSEN!	23
MULTISARNAS ANSVAR	24
TID FÖR OMREGLERING?	27
SLUTORD	29
BIBLIOGRAFI	30
NOTER	33

Förord

Multinationella företag har utvecklats till något av globaliseringskritikernas huvudmålta. De multinationella företagen framställs av globaliseringskritikerna som extremt mäktiga och inte sällan som hänsynslösa, skrupelfria och profit-hungra.

Men även utanför kretsen av globaliseringskritiker väcker själva begreppet starka och blandade känslor. Enligt en Temo-undersökning instämmer över hälften av svenskarna i att multinationella företag ofta hotar små länders självständighet och att storföretagens internationella verksamhet måste regleras. Samtidigt anser sex av tio svenskar att *svenska* företags internationella handel och verksamhet i andra länder ökar tillväxten och välståndet i de andra länder där de är verksamma.

Denna paradox kan kanske förklaras av att många inte uppfattar svenska internationella företag som "multinationella". I verkligheten är dock en ansevärd andel av världens multinationella bolag svenska. Enligt FN-organet Unctad:s definition är mer än 5 000 av världens totalt 63 000 multinationella företag svenska. Det innebär att nästan var tionde multinationellt företag är svenskt. Bara tre länder i världen har fler multinationella företag i absoluta tal.

Mot denna bakgrund är det intressant för Svenskt Näringsliv att dels titta närmare på

kritiken mot multinationella företag, dels undersöka vilken betydelse dessa företag faktiskt spelar i den globala utvecklingen.

I denna skrift skärskådar journalisten, författaren och statsvetaren Tomas Larsson kritiken mot multinationella företag och dess idémässiga rötter. Via en inledande exposé över klassisk marxistisk och liberal kritik mot multinationella företag tar Larsson läsaren vidare till den centrala frågeställningen om varför det över huvud taget finns multinationella företag. Därefter analyseras de viktigaste argumenten i debatten om de multinationella företagen ett efter ett.

I ett avslutande avsnitt tar sig Larsson an diskussionen om Corporate Citizenship. Larsson gör sig till tolk för en klarsynt och principiell linje som hittills saknats i den svenska diskussionen om de multinationella företagens ansvar.

"Jättar, djävlar, änglar" är en viktig skrift för alla som är intresserade av en fördjupad globaliseringsdebatt och en nyanserad diskussion om företagsamhetens betydelse i en allt mer globaliserad värld.

Allan Åberg

Ledare för Svenskt Näringslivs globaliseringsprojekt

Sammanfattning

Multinationella företag – företag med verksamhet i flera olika länder¹ – har hamnat i debattens fokus. I den internationella samhällsdebatten pågår en livlig diskussion om deras roll och inflytande i politiken och i ekonomin, lokalt och globalt. De flesta som engagerat sig i denna debatt är eniga om att de internationella storföretagen spelar en central roll och utövar ett betydande inflytande.

Den ”definitiva institutionen i dagens marknadsekonomi är varken banken eller aktiebörsen utan företaget – särskilt det stora, multinationella företaget”, noterar den amerikanska affärstidningen *Business Week*.² Över 60 000 multinationella företag svarar för 8 procent av den samlade produktionen på vår planet.³ Att en så central institution blir föremål för växande kritik är inte ägnat att förvåna. Tidskriften *The Economist* konstaterar att stora, gränsöverskridande företag blivit mångas ”favoritdjävlar”.⁴ Som Jagdish Bhagwati noterat är kritiken mot de multinationella företagen intimt förknippad med ett allmänt ifrågasättande av globalisering och kapitalism: globalisering likställs med kapitalismens utbredning över hela världen, och de multinationella företagen är globaliseringens ”B-52:or”.⁵

Liberala försvarare av globalisering och modern marknadsekonomi har inte visat något större intresse sig för att analysera och problematisera de multinationella företagens roll. Ofta nöjer man sig med att peka på det – vid det här laget välbelagda – faktum att multinationella företag tenderar att betala högre löner och erbjuda bättre arbetsvillkor än inhemska företag.⁶ Eller så hyllar man det faktum att nationalstaten förlorat sin politiska relevans till förmån för multinationella företag och andra transnationella aktörer.⁷ Det är inte utan visst fog som Marjorie Kelly, grundare av tidskriften *Business Ethics*, påpekar att storföretaget som institution ”är som den rosa elefanten på den fria marknadens cocktailparty. Alla låtsas att de inte ser den”.⁸

Bilden av de multinationella företagen som politiska tungviktare och kapitalismens vapen, på gott och ont, har betydande gehör i svenskt organisationsliv och hos den svenska allmänheten.

Landsorganisationen LO anser att ”den

ökade internationaliseringen” har ”inneburit att avgörande inflytande och beslut över viktiga frågor för löntagarna, som sociala villkor, sysselsättning och fattigdomsbekämpning, har flyttats från nationella parlament till internationella organisationer och slutna styrelserum i multinationella företag”.⁹

En opinionsundersökning från Temo visar att endast var tionde svensk tycker att begreppet ”globalisering” har en negativ laddning. Däremot har 30 procent en negativ inställning till multinationella företag. Varannan svensk anser att storföretagens internationella verksamhet måste regleras, och hela 55 procent av svenskarna instämmer helt eller till stor del med påståendet att multinationella företag ofta hotar små länders självständighet.¹⁰ Svenskarna gillar globalisering, men betraktar stora företag med betydande skepsis.

Svenskarna framstår dock som tämligen tillfreds med marknadens nya giganter, och i synnerhet med de traditionella, ”svenska” storföretagen, om man jämför med stämningarna i USA. Under den senaste amerikanska presidentvalkampanjen vann Al Gore mycket sympati från väljarkåren när han förklarade att det nu var dags för det amerikanska folket att ”resa sig och säga nej” till ”big business” (dvs storföretagen). Enligt en opinionsundersökning höll 74 procent av amerikanska folket med om den saken.¹¹

Syftet med denna skrift är sprida ljus över de multinationella, eller transnationella, företagen, som blivit måltavlor för en omfattande kritik på senare år.

Skriftens centrala argument kan sammanfattas som följer:

För det första är misstänksamheten mot stora företag inget nytt. Dagens debatt bottenar såväl i en marxistisk som i en liberal tradition. Med en anakronistisk formulering skulle man kunna säga att både Adam Smith och Lenin var kritiker av ”företagsstyrd globalisering”. Kritiken av storföretag har därför en bred ideologisk resonansbotten.

För det andra skärskådas den vanliga föreställningen att storföretagens makt ökat i världsekonomin. Vid en närmare granskning visar det sig att den uppfattningen huvudsakligen bygger

på enkla missuppfattningar och medvetet vilseledande faktauppgifter. Relativt sett har de multinationella företagen blivit mindre med tiden. Statsmakterna växte snabbare än storföretagen under 1900-talet. Världsekonomin har under de senaste två årtiondena växt snabbare än storföretagen.

För det tredje synas föreställningen att de multinationella företagen utgör ett hot mot nationalstaternas skattebas i sömmarna. Det visar sig att ryktet om skattebasens försvinnande är betydligt överdrivet. Enligt statistik från OECD steg statsmakternas intäkter från företagsbeskattningen från 2,2 procent av BNP år 1965 till 3,3 procent av BNP år 1998. Företagens andel av de samlade skatteintäkterna har, visar det sig, varit oförändrad. Forskning från bl a EU har vidare visat att den *effektiva* skatten på mobilt kapital (till skillnad från den nominella skattesatsen) är högre i dag än vid någon annan tidpunkt sedan 1970.

För det fjärde granskas det vanliga argumentet att stora företag utgör ett hot mot demokratin. Förvisso är företag ett slags "förvuxna medborgare", men de är inte ensamman sådana i den moderna demokratin. De fördelar som företagen åtnjuter visavi enskilda medborgare (storlek, resurser, odödlighet, osv), åtnjuter även andra slags föreningar, sammanslutningar och institutioner: kyrkor, fackföreningar, politiska partier, statliga myndigheter, osv. Företagen kan knappast berövas sitt nuvarande skydd under lagen, utan att det rättsliga skyddet även för även andra slags föreningar och kollektiv hotas.

För det femte och avslutningsvis reses varningsflagg för storföretagens nyfunna entusiasm för socialt ansvarstagande och etiska initiativ av olika slag. Dessa riskerar att stjälpa snarare än hjälpa de svagaste grupperna i världsekonomin. Det är därför viktigt att företag, påtryckningsgrupper, och regeringar går varligt och välinformerat tillväga. En viktig insikt är att multinationella företag som regel varken är orsak till eller lösning på de många problem och missförhållanden som råder runt om i världen.

Genom att resonera kring dessa kontroversiella frågor kan denna skrift förhoppningsvis sti-

mulera till en förnyad och nyanserad debatt om de multinationella företagens roll i vår samtid och framtid.

Tomas Larsson

Ithaca, New York, den 15 februari 2002

Företagskritiken föreningar

Den så kallade antiglobaliseringsrörelsen är ingen homogen rörelse med ett enhetligt budskap. De senaste årens stora manifestationer mot ekonomisk globalisering lockar miljövännar, fackföreningsaktivister, nationalist, protektionister, socialister och många andra. Misstänksamheten mot stora företag är kittet som binder samman denna brokiga skara, som f d *Financial Times*-redaktören Geoffrey Owen uppmärksammat: ”Om det är en åsikt som föreningar antiglobaliseringsdemonstranterna och deras sympatisörer, så är det att multinationella företag har blivit mäktigare än regeringar”.¹²

Den kanadensiska journalisten Naomi Klein hävdar i sin bästsäljande studie av den moderna, varumärkescentrerade kapitalismen, att de ledande multinationella företagen är ”vår tids mäktigaste politiska krafter”. Klein menar dock att dessa krafter med nödvändighet kommer att generera en ännu mäktigare opposition som ”tar sikte rakt på de transnationella företagen”.¹³

Den brittiska motsvarigheten till Naomi Klein, Noreena Hertz (författare till *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy*) påstår att vi under de senaste årtiondena bevittnat ett ”tyst maktövertagande” från företagets sida, och att vi därför numera lever i en värld där alla regeringar sätter företagets intressen framför folkets.¹⁴

Enligt America Vera-Zavala, förgrundsgestalt i svenska Attac och aktiv i Ung vänster, kan världens största företag sätta sig över all lag och rätt: ”Deras storlek och makt ger dem enorma möjligheter att utöva utpressning på regeringar. Multinationella företag kan i dag i stort sett göra vad de vill utan att ta något ansvar. De tvingas i princip inte att ta någon hänsyn varken till miljö, sociala rättigheter eller annat”.¹⁵

Idéerna som denna kvinnliga trojka framför är inte originella. Inspirationskällorna står närmast att finna i böcker med titlar som *Global dreams: Imperial corporations and the new world order* (1994), *When corporations rule the world* (1995), och *The case against the global economy* (1996).

Enligt de kända storföretagskritikerna Richard Barnet och John Cavanagh är ett

hundratals multinationella företag den nya ekonomiska världsordningens skapare. Denna ordnings ”mest störande sida är att de globala företagens formidabla makt och rörlighet undergräver effektiviteten hos nationella regeringar” att driva en politik som gynnar folket.¹⁶

David Kortens beskrivning av konsekvenserna av de stora företagens härjningar är närmast apokalyptisk. Enligt David Kortens, som är en av den antikapitalistiska rörelsens ledande ljus i USA, har tidigare välfärdsbefrämjande företag nu förvandlats till ”marknadstyraniets instrument som sprider ut sig över planeten likt en cancer, koloniserar alltmer av planetens levnadsrum, förstör levebröd, tränger ut människor, gör demokratiska institutioner impotenta, och livnär sig på livet i en omätlig jakt efter pengar.”¹⁷

Jerry Mander, författare och verksam vid Public Media Center, utnämner de transnationella företagen till ”den globala maktens centra, de avgörande faktorerna i politiska processer, och det globala medvetandets förenare.”¹⁸

En annan viktig inspirationskälla är Ralph Nader, den amerikanske konsumenträttsaktivisten och outröttlige kritikern av multinationella företag, och tillika det amerikanska miljöpartiets presidentkandidat vid valet 2000. Ralph Nader grundade 1971 ett institut, Public Citizen, som varit ledande i de senaste årens strid mot vad Ralph Nader kallar ”corporate economic globalization”, företagsstyrd ekonomisk globalisering, med vilket han avser en globaliseringsprocess som automatiskt och definitionsmässigt leder till att allt större makt hamnar i de internationella storföretagens händer. Kampen mot multilaterala avtal som MAI (Multilateral Agreement on Investment) och institutioner som Världshandelsorganisationen WTO är på så vis ytterst att förstå som en attack mot storföretagens makt. MAI och WTO är dock enklare, mer koncentrerade, måltavlor.

Public Citizen hävdar att internationella handelsavtal som WTO ”gör alla regeringar till fångar i ett globalt finansiell och kommersiellt system” som leds av ”autokratiska” internationella organ, som gynnar företagets intressen.¹⁹ Storföretagen har tagit statsmakterna till gisslan.

Den religiöst grundade kritiken är också viktig. World Council of Churches – som representerar 400 miljoner kristna i 340 olika kyrkor i 120 länder (däribland Svenska kyrkan) – är skarpt kritisk mot ”nyliberalism”, kapitalism, storföretag och globalisering. Dessa representerar materialism, sekularisering och orättvisa – en dyrkan av mammon som är oförenlig med tjänandet av Gud. World Council of Churches betraktar därför proteströrelserna mot globalisering som politiska bundsförvanter.²⁰

Svenska kyrkans biskopar har i ett antal uppmärksammade skrifter och artiklar artikulerat en kritik inte bara mot marknadsekonomin som sådan, utan också mot storföretag med internationell verksamhet i u-länder. I Biskopsbrevet från 1993 anklagas t ex företag som anställer människor i låglöneländer för att upp-föra sig ogudaktigt. Lönearbete i modernt företag likställs med antikt slaveri:

”Profeten Jeremia uttalade Guds dom över företagare som inte betalade rättvisa löner. »Ve den som tvingar sin nästa att tjäna honom för intet, och inte ger honom hans lön.« (Jer 22:13) Orden gäller självfallet också moderna, övernationella företag som söker upp länder, där de lägsta lönerna gäller. Med den starkt individualistiska tolkningstradition som utvecklats i den västerländska kulturmiljön är det lätt att råka bortse från det. I de fattigaste ländernas fattigaste regioner etablerar sig många multinationella företag och betalar löner som alla vet inte räcker till att hålla en familj över existensminimum.»²¹

Storföretagen spelar en central roll som samlingspunkt för det mångfacetterade motståndet mot globalisering och marknadsekonomi. En av dess ledande drivkrafter, Paul Kingsnorth, före detta redaktör för tidskriften *The Ecologist*, menar att antiglobaliseringsrörelsen – ”den största sociala rörelsen på flera decennier; en sant global, om än ibland bräcklig, förening av människor, erfarenheter och världsbilder” – hålls samman av en sak: ”medvetenheten om det destruktiva i företagets infiltrerande av varje del av livet”.²²

Inget nytt under solen

Varför har de internationella storföretagen plötsligt blivit så många ”favoritdjävlar”? Den frågan kan man besvara på olika sätt. Visst kan man peka på alla de förändringar som skett i världsekonomin under de senaste 10-20 åren: avregleringen av kapitalmarknaderna, världshandels snabba expansion, explosionen av utländska direktinvesteringar, de allt fler fusionerna av allt större företagskolosser, upprättandet av gränslösa regionala marknader som NAFTA och EU, mm.

Men ett exklusivt fokus på samtida ekonomiska trender skulle också missa något väsentligt. Nämligen att kritiken mot storföretagen på intet sätt är ny. Det är alltså inte ”plötsligt” som de blivit favoritdjävlar – det har de varit länge. Dagens företagskritik bygger på en lång västerländsk idétradition.

Rädslan för multisar bottenar givetvis till en del i de fantasifulla konspirationsteorier som hemlighetsfulla globalister ofta blivit föremål för. Det finns således slående paralleller mellan dagens systematiska misstänkliggörande av internationella nätverk som Bilderbergergruppen, World Economic Forum, European Round Table of Industrialists och Transatlantic Business Dialogue, och de paranoidea konspirationsteorier som vid tidigare tillfällen i historien hävdar att världen styrs av judar, frimurare, och Trilaterala kommissionen med David Rockefeller i spetsen (eller en kombination av dessa).²³

Men all kritik av storföretagen är inte av det vildsint konspiratoriska slaget. Inom såväl den liberala som den marxistiska idétraditionen finner man en intellektuellt hederlig kritik av storföretagsintressena. Innan vi går in närmare på dessa idéer, kan det dock vara lämpligt att kort rekapitulera det multinationella företags historia.

MULTISAR:

FRÅN A(SSYRIEN) TILL Ö(STEUROPA)

De multinationella företagen har en lång historia. Det första multinationella företag som det finns historiska belägg för, verkade för närmare 4 000 år sedan, från högkvarter i det gammelasyriska kungarikets huvudstad Ashur. Privata ekonomiska föreningar, *karum*, etablerade kolonier i grannrikerna för att underlätta en omfat-

tande handel med matvaror, textilier, tenn och koppar. Under de därpå följande 2 000 åren, utvecklade den antika medelhavskommersens centralgestalter – fenicier, karthager, greker och romare – likaledes institutioner för internationell handel och produktion som i centrala avseenden är jämförbara med vår tids multinationella företag.²⁴ Templet var en sådan institution. Religiösa kulturer spelade ofta en central roll i ekonomin: prästerskapet gjorde noteringar om kontrakt och affärer, standardiserade mått och vikter, agerade bankirer och tillhandahöll lagerlokaler. Ett intressant exempel är den feniciska kulturen av guden Baal-Melqart. Tempel till hans ära etablerades, förutom i hemmahamnen Tyre, i Syrien, Cypern, Malta, Kartago, Sicilien, och Spanien.

Dessa internationella, religiösa kulturer etablerade administrativa hierarkier och starka finansiella band mellan tempel i Medelhavets olika hörn. Det var heller inte ovanligt att internationellt verksamma kulturer slog samman sina tempelrörelser. Genom att slå samman sina resurser kunde kulturen rationalisera sin internationella verksamhet och öka sin konkurrenskraft gentemot konkurrerande kulturer – en antik motsvarighet till våra dagars företagsfusioner. Templen förvandlades till handelsplatser och prästerskapen kom att styra över mäktiga affärsimperier.

Kung Urukagina var den första globaliseringskritikern. Omkring 2 300 f Kr försökte han tämja den assyriska tempelkapitalismen genom att införa pris- och lönekontroller och skriva av de fattigas skulder.²⁵ I den antika världen utvecklade greker, romare, israeliter och kineser en moralisk kritik mot handel och kommers – mot maktmissbruk och materialism – som påminner starkt om våra dagars globaliseringskritik.

De religiösa hindren som lades i kommersens väg lyckades dock inte stoppa utvecklingen. Under medeltiden fungerade de italienska stadsstaterna som bas för världens ledande multinationella företag. I Florens verkade handelsfirman Peruzzi, som organiserade handel och produktion över hela Europa och även i Nordafrika.²⁷

Under den ekonomiska ”globaliserings” första gryningsålder vid Eufrat och Tigris, spelade ekonomiska och religiösa synergieffekter en

viktig roll. Under andra och varierande former kan detsamma sägas gälla för den europeiska imperialism som tog sin början 1415, när Portugal lade beslag på den nordafrikanska hamnstaden Ceuta, mitt emot Gibraltar, och vars slutpunkt markerades av Zimbabwes självständighet 1980.²⁸ Inte bara den koloniala handeln utan även de koloniala territorierna kom ofta att styras direkt av bolag med namn som Virginia Company, East India Company, British South Africa Company och Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Genom dessa ekonomiska föreningar finansierades upptäcktsresor, kolonisering, och vad vapenmakt som kunde behövas för att etablera handelsmonopol på värdefulla varor.

Likheterna med moderna multisar är uppenbara, men viktiga skillnader föreligger också. Särskilt bör man betona att de koloniala handelsföretagen var geografiskt specialiserade. Deras ambition var att ockupera territorium, och hindra andra från att verka inom det territorium de lyckades lägga beslag på. De var alltså inte intresserade av att finna en egen nisch för varor och tjänster som kunde levereras i många olika länder. De koloniala handelsföretagen var därför lika mycket "kvasi-stater" som "proto-multisar".²⁹

Den industriella revolutionen gav upphov till en ny sorts multisar. Genom utländska direktinvesteringar, främst från Storbritannien och USA, etablerades gruvor, järnvägar, tillverkningsindustri, plantager, osv, över hela världen. I debatten hör man ofta att världsekonomin var ännu mer global före 1914 än den är i dag. I vissa avseenden är det kanske sant. John Maynard Keynes har beskrivit den tidsålder som första världskriget satte punkt för:

"En invånare i London kunde, medan han låg i sin säng och smuttade på sitt morgonté, per telefon beställa hela jordens skilda produkter, så mycket han ville, och rimligen vänta sig, att de snart skulle levereras vid hans port; han kunde i samma stund och genom samma medel äventyra sin förmögenhet i naturtillgångar och nya företag i alla trakter av jorden och utan möda eller ens besvär få del i deras framtida avkastning och vinst".³⁰

Men före det första världskriget liksom under mellankrigstiden var de utländska direktinvesteringarna i hög grad baserade på koloniala politiska relationer, och skildringar från tiden före 1914 betonar, liksom Keynes, just portföljinvesteringarnas betydelse, snarare än storföretagens utländska investeringar.³¹ Det är först efter andra världskriget som företagets produktion och konkurrens blir verkligt global. Efter andra världskriget luckras de arrangemang – tullmurar och karteller – som skapat nationellt baserade monopol och oligopol inom de kapitalintensiva industrierna upp. "Det dröjde därför ända till 1900-talets sista årtionden innan en global marknad för industrivaror kunde etableras".³²

De multinationella företagen har blivit alltmer globala i sin geografiska spridning i mer än ett hänseende. Numera är de inte baserade uteslutande i rika västländer. Företag från Asien, Latinamerika och Östeuropa etablerar i allt högre grad en närvaro utanför sina hemländers gränser. FN-organet Unctad rapporterade i september 2001 att "ledande transnationella företag från Öst- och Centraleuropa" håller på att etablera sig som "ledande spelare på den internationella investeringsarenan". De tre största östeuropeiska multisarna är Lukoil från Ryssland, Latvian Shipping från Lettland, och Hrvatska Elektroprivreda från Kroatien.³³

Både företagen och konkurrensen har nu blivit sant global.

MARXISTISK OCH LIBERAL KRITIK

Våra dagars kritik av multinationella företag hämtar intellektuell näring främst ur den samtida kritiken mot den europeiska imperialismen och dess ekonomiska agenter i form av handelsbolag och finanshus.

Enligt den marxistiska världsbilden var imperialismen en naturlig följd av kapitalismen.

"Storindustrien har skapat den världsmarknad, som Amerikas upptäckt förberedde", skrev Karl Marx och Friedrich Engels i *Kommunistiska manifestet*.³⁴ Konsekvenserna var revolutionerande:

"Bourgeoisien har genom sin exploatering av världsmarknaden gestaltat alla länders

produktion och konsumtion kosmopolitiskt. Hon har till reaktionens sorg undanryckt industrien dess nationella grund. De urgamla nationella industrierna ha förintats och förintats dagligen. De undanträngas av den nya industrien, vars införande allt mera blir en livsfråga för alla civiliserade nationer, en industri som icke längre bearbetar inhemska råämnen, utan råämnen från de avlägsnaste zoner, och vars fabriker icke längre förbrukas i landet självt, utan på samma gång i alla världsdelar.”³⁵

Storföretagen skapade världsmarknaden på egen hand. Staten hade, som en berömd mening i Kommunistiska manifestet antyder, ingen självständig roll: ”Det moderna statsväldet är blott ett utskott, som förvaltar bourgeoisieklassens gemensamma affärer”.³⁶

Men varför skapade storföretagen denna kosmopolitiska ekonomi? Karl Marx lånade svaret på den frågan från David Ricardo, som menade att vinstkvoten i en kapitalistisk ekonomi tenderar att falla mot noll. Företagen konkurrerar nämligen så effektivt med varandra att vinstmarginalerna hela tiden krymper. Det är detta som, enligt Karl Marx, tvingar den kapitalistiska klassen att dels exploatera arbetsklassen allt intensivare, dels expandera utomlands för att finna nya marknader, över vilka man kan etablera monopol. Imperialismen ger på så vis borgarklassen en tillfällig frist.

Vladimir Ilic Lenin vidareutvecklade den marxistiska teorin om imperialism, men han ruckade inte på dess grundläggande drivkraft: den obönhörligt fallande avkastningen på kapital. Han insåg dock att kapitalisterna kunde använda vinsterna från de koloniala monopolen till att ”muta” det egna proletariatet, för att på så vis skjuta revolutionen på framtiden. Lenin anklagade de rika länderna för att plundra hela världen genom att ”klippa kuponger” och kapitalismen för att ta död på demokratin och konkurrensen:

”Privat ägande som bygger på småföretagrens arbete, fri konkurrens, demokrati, det

vill säga alla de slagord med vilka kapitalisterna och deras press förleder arbetarna och bönderna – hör det förgångna till. Kapitalismen har växt till ett världsomfattande system av kolonialt förtryck och finansiell strypning av den överväldigande majoriteten av världens befolkning av en handfull ’avancerade’ länder. Och detta ’byte’ delas upp mellan två eller tre mäktiga världsmarodörer som är rustade till tänderna (Amerika, Storbritannien, Japan), som drar in hela världen i *deras* krig över fördelningen av *deras* byte.”³⁷

Enligt Lenin var imperialismen, som titeln från hans pamflett i ämnet från 1917 antyder, kapitalismens ”högsta stadium.” Detta stadium kännetecknades, enligt Lenin, framförallt av en allt större koncentration av den industriella produktionen. Och det är själva framväxten av enorma, internationella företag som banar väg för socialismen:

”När ett storföretag antar gigantiska proportioner, och, genom att exakt beräkna massor av data, enligt en plan organiserar tillgången på råmaterial till två tredjedelar, eller tre fjärdedelar av allt som behövs för tiotals miljoner människor; när råmaterialen transporteras till den för tillverkning mest lämpliga platsen, ibland hundratusentals kilometer bort, på ett systematiskt och organiserat sätt; när ett ensamt centrum styr alla produktionens faser ända fram till tillverkningen av ett ansevärt antal olika slutprodukter; när dessa slutprodukter distribueras i enlighet med en enda plan bland tiotals och hundratusentals miljoner konsumenter ... – då framgår det tydligt att produktionen socialiserats... att privata ekonomiska relationer och privata äganderelationer blivit ett skal som inte längre passar sitt innehåll, ett skal som oundvikligen måste börja förfalla om dess förstörelse försenas med konstgjorda medel; ett skal som kan fortsätta att förfalla under en lång tid... men som oundvikligen kommer att avlägsnas.”³⁸

Kort sagt: när världsmarknaden kommit att domineras av centraliserade, hierarkiska organisationer som inte erkänner några gränser – då är världssocialismen inte långt borta.

Marxister har dock inte monopol på antiimperialism. En av kolonialismens tidigaste och mest effektiva kritiker hette Adam Smith. Författaren till *Om folkens välstånd* (1776) är kanske mest känd för att hylla den marknadsbaserade arbetsfördelningens princip och den ”osynliga handen”. I dag betraktas Adam Smith som en av kapitalismens ledande ideologer. Det betyder inte att han hade en särskilt positiv syn på kapitalister. I synnerhet inte vad gäller deras förmåga att påverka de ekonomiska spelreglerna. I själva verket är *Om folkens välstånd* till stor del en attack mot att regleringen av inhemsk såväl som internationell handel främst tjänade snäva företagsintressen, till förfång för nationen och inte minst de fattigare delarna av befolkningen.

Adam Smiths syn på näringsidkare genom-syrades av en djup skepsis: ”Människor inom samma yrke råkas sällan ens för avkoppling och trevnad utan att samtalet slutar i en konspiration mot allmänheten eller i något påhitt för att höja priserna”. Adam Smith uppmanade därför sina samtida att alltid betrakta förslag från arbetsgivare, köpmän och manufakturmästare med största möjliga skepsis, då han menade att dessa ofta syftar till att begränsa konkurrensen på marknaden:

”Varje förslag om någon ny handelslag eller ny reglering av handeln som kommer från denna klass bör alltid lyssnas till med största försiktighet och aldrig antas förrän efter lång och omsorgsfull prövning, inte bara med den noggrannaste utan också med den mest misstroagna uppmärksamhet. Förslaget härstammar från en klass av människor vilkas intresse aldrig exakt sammanfaller med allmänhetens och som vanligen har ett intresse av att föra allmänheten bakom ljust och till och med förtrycka den; det har följaktligen vid många tillfällen inträffat att denna klass både har fört allmänheten bakom ljust och förtryckt den.”⁴⁰

En central fråga som näringslivsintressena, enligt Adam Smith, fört den brittiska allmänheten bakom ljust om, gällde just kolonierna:

”Storbritanniens ledare har sedan mer än ett århundrade tillbaka underhållit folket med föreställningen att det ägt ett stort rike på Atlantens västra sida. Detta rike har dock hittills existerat endast i fantasin. Det har hittills varit, inte ett rike utan ett projekt om ett rike, inte en guldgruva utan ett projekt om en guldgruva, ett projekt som har kostat, som fortsätter att kosta, och som, om det fullföljs på samma sätt som hittills, sannolikt kommer att kosta oerhörda summor utan att rimligtvis komma att lämna någon profit; ty effekterna av monopol på koloniernas handel är, efter vad jag har visat, en ren förlust snarare än en profit för majoriteten för folket.”⁴¹

Importtullar, monopol, handelskrig, verkliga krig, slaveri, och kolonial rovdraft som förorsakat ”urbefolkningen i både Ost- och Västindien ... fruktansvärda olyckor” – för dessa gissel skuldbelade Adam Smith i högsta grad Storbritanniens och Europas ”köpmän och manufakturidkare”:

”Kungars och ministrars nyckfulla ärelystnad har under innevarande och föregående århundrade inte varit mer ödesdigert för Europas lugn än köpmäns och manufakturidkares oförsynta avundsjuka. Våld och orättfärdighet hos mänsklighetens härskare är ett ont av gammalt datum, som jag fruktar är att det mänskliga livets beskaffenhet knappast medger någon möjlighet att råda bot på. Men den simpla rovgirigheten, den monopolistiska andan hos köpmän och manufakturidkare, som varken är eller bör vara mänsklighetens härskare, är mycket lätt att hindra från att störa lugnet hos andra än dem själva, även om det kanske inte går att ändra.”⁴³

Adam Smith ogillade de koloniala företagens orättfärdiga politiska maktutövning i kolonierna. ”En styrelse bestående av ett exklusivt köpmanna-

bolag är kanske den uslaste av alla tänkbara styrelseformer för något land”, löd Adam Smiths sammanfattande omdöme.⁴⁴

I synnerhet det brittiska Ostindiska kompaniet spetsades på Adam Smiths vassa penna för dess roll i Indien. Problemet var i grunden institutionellt, och bottnade i avsaknaden av en tydlig separation mellan den vinstinriktade affärsverksamheten och statsstyret:

”En sammanslutning av handelsmän är, synes det, oförmögna att betrakta sig själva som härskare, även när de har blivit sådana. Handel, eller att köpa i syfte att sälja igen, betraktar de fortfarande som sin huvudsakliga verksamhet, och genom en märklig absurditet betraktar de ställningen som styrande endast som ett bihang till den som handelsman, som något som borde vara underkastad denna, eller som ett medel som gör det möjligt för dem att köpa billigare i Indien, och därmed sälja till större vinst i Europa... Som styrande är deras intresse precis detsamma som landets som de styr. Som handelsmän är deras intresse rakt motsatt detta intresse.”⁴⁵

Det Ostindiska kompaniets dubbla roller – som multinationellt företag och lokal, kolonial statsmakt – ledde till att varken den ena eller den andra verksamheten sköttes på ett tillfredsställande sätt:

Inga två roller ter sig mer oförenliga än de som handlare och styrande. Om det engelska Ostindiska Kompaniets handelsmannanda gjort dem till dåliga styrande, tycks styrandeandan ha gjort dem till lika dåliga affärsmän. När de bara var handlare skötte de sina affärer framgångsrikt... Sedan de blivit styrande... har de tvingats att be regeringen om extraordinära hjälpinsatser för att undvika konkurs.

Adam Smiths retorik andas optimism. Som upplysningsmänniska tror han att förnuftet kommer att segra i det långa loppet, och han skrev *Om*

folkens välbefinnande för att hjälpa förnuftet på traven i den brittiska och europeiska politiken. Adam Smith var en av de moderna samhällsvetenskapernas grundare, och han såg det som vetenskapens uppgift att utrusta folken – och deras lagstiftande representanter – med kunskap. Kunskap som skulle göra det allt svårare för de snäva, merkantilistiska intressena från att föra folken bakom ljust.⁴⁷

En annan liberal förgrundsgestalt, Alexis de Tocqueville, uttryckte stor oro för den storskaliga företagsamhetens sociala och politiska konsekvenser. Ett av kapitlen i den andra volymen av hans bok *Democracy in America*, som kom ut 1840 (åtta år före *Kommunistiska manifestet*), bär titeln, ”How an Aristocracy may be created by Manufactures”. Efter att den franske aristokraten i de föregående kapitlen förklarat varför den amerikanska demokratin och demokratiska kulturen leder till snabb tillväxt av manufaktur företag, ser han sig tvungen att varna för den fara för demokratin som stora företag utgör. I de industriella produktionsenheternas växande storlek skönjer Tocqueville en kraft som kan förstöra jämlikheten, friheten och demokratin. Industrialiseringen försvagar arbetarna och stärker industrialisterna:

”Medan arbetaren koncentrerar sig mer och mer på en enda detalj, överblickar mästaren en vidsträckt helhet, och den senares intellekt förstoras i samma grad som den förres inskränks.”⁴⁸

Ju mer demokratiskt ett land blir, menar Tocqueville, desto mer aristokratisk blir också den klass som ägnar sig åt industriell tillverkning. De kvasi-aristokratiska industrimännen i Amerika skiljer sig dock från den traditionella aristokratin i Europa i centrala avseenden. Konkurrensen mellan olika företag och industrier gör det omöjligt för dem att bilda en sammanhållen klass med gemensamma intressen och vad marxister kallar klassmedvetande: ”Sanning att säga, även om där finns rika män, existerar ingen klass av rika män: för dessa rika män har inga känslor eller mål, inga traditioner eller förhoppningar,

som är gemensamma; där finns individer, således, men ingen definitiv klass”.⁴⁹

Så framstod situationen på Tocquevilles tid. Men var det så säkert att situationen skulle bestå? Vad skulle hindra den industriella proto-aristokratin från att med tiden utveckla de gemensamma ”traditioner och förhoppningar” som skulle göra det möjligt för dem att agera som en förtryckande klass? Inget, om inte demokratins vänner är på sin vakt:

”Jag hyser uppfattningen, på det hela, att den manufakturistokrati som håller på att växa upp framför våra ögon är en av de hårdaste som någonsin existerat i världen: men samtidigt är det en av de mest begränsade och minst farliga. Icke desto mindre bör demokratins vänner hålla sina ögon ängsligt fästade i denna riktning; för om någonsin en permanent ojämlikhet och aristokrati återigen tränger in i världen, må det förutspås att det är genom denna port som de gör entré.”⁵⁰

Hos en av 1900-talets stora liberala ekonomer, Joseph Schumpeter, möts de klassiska liberala och de marxistiska perspektiven.⁵¹ I *Capitalism, socialism and democracy* (1942) levererar Joseph Schumpeter förvisso en grundlig kritik av de marxistiska teorierna, men endast för att komma till slutsatsen att denne hade rätt av fel anledning. Kapitalismen tar död på sig själv (och socialismen är dess naturliga arvtagare). Hur menar då Joseph Schumpeter att detta går till? Ja, inte beror det på att kapitalisterna exploaterar arbetarklassen. Joseph Schumpeter beundrade kapitalismens förmåga att sprida välstånd: ”Den kapitalistiska bedriften består inte typiskt i att förse drottningar med fler silkesstrumpor utan att bringa dessa inom fabriksflickors räckhåll i utbyte mot stadigt minskande arbetsinsatser.”⁵²

Schumpeter skådade i kapitalismens själva framgång fröet till dess undergång. Det är tack vare de stora industriföretagen som marknaderna växt och det allmänna välståndet spirat. Men storföretagen tar, enligt Schumpeter, död på entreprenörens traditionella sociala roll.

Entreprenörskapet och innovationen – kapitalismens drivmotorer – förvandlas i storföretagens värld till en kapitalintensiv, avindividualiserad verksamhet som går på byråkratisk rutin och automatik.⁵³ Det fria borgerskapets uppfinnare och entreprenörer förvandlas till lönearbetare.

”Den perfekt byråkratiserade industriella jätteenheten konkurrerar inte bara ut det mindre eller medelstora företaget och ’exproprierar’ dess ägare, utan i slutändan konkurrerar det ut entreprenören och exproprierar borgerligheten som en klass som i processen förlorar inte bara sin inkomst utan något som är ojämförligt mycket viktigare, nämligen sin funktion. Socialismens sanna farthållare var inte de intellektuella eller agitatorer som predikade det, utan familjerna Vanderbilt, Carnegie, och Rockefeller”.⁵⁴

Schumpeter uppehåller sig förvisso inte mycket vid frågor om imperialism, men kommer icke desto mindre till en slutsats som i ett centralt avseende inte skiljer sig från Lenins. Storföretagen förvandlar kapitalismen till vad Lenin kallade ett tomt skal – formen må leva kvar, men som värdesystem, levnadssätt och civilisation förlorar kapitalismen sin livskraft.

Citaten från Marx, Lenin, Smith, Tocqueville, och Schumpeter är en indikation om att dagens kritik mot storföretag hämtar kraft ur en mycket djup och bred intellektuell tradition. Den misstänksamhet mot multinationella företag som kan spåras i opinionen, bottnar både i en leninistisk och i en klassiskt liberal tradition.

Varför finns multisar?

Svaret är med nödvändighet en variant på en mer grundläggande fråga: varför finns företag? Det korta svaret är: därför att det råder brist på marknader, eller därför att det är för kostsamt att använda dem. Företag kan alltså betraktas som hierarkiska alternativ till marknader.

Två Nobelpristagare i ekonomi har utvecklat dessa resonemang. Ronald Coase förklarade i en berömd artikel från 1937 att företag organiserar vad som annars vore marknadstransaktioner när kostnaderna för att organisera företaget är mindre än kostnaderna förknippade med att genomföra samma transaktioner på en marknad.⁵⁵ Företaget som institution kan också sägas bidra till att lösa problem förknippade med asymmetrisk information. George Akerlof har visat att marknadsmekanismen tenderar att bryta samman när det råder osäkerhet om en varas kvalitet eller om personers hederlighet och kreditvärdighet. Företaget är en institution som minskar osäkerheten på marknaden. Tack vare garantier och varumärken lär sig konsumenter vad de har att förvänta sig i fråga om kvalitet. George Akerlof illustrerar sitt resonemang bl a med hänvisning till restaurangkedjorna längs det amerikanska motorvägsnätet. Hungriga trafikanter känner ofta inte till de lokala restaurangerna, men de vet att de välkända kedjorna serverar ett bättre mål mat än den genomsnittliga lokala restaurangen.⁵⁶

Det multinationella företaget kännetecknas av att det *äger* dotterföretag i andra länder. Men det är inte det enda sättet för företag att etablera sig på utländska marknader. Ett alternativ är att exportera sina produkter. Ett annat alternativ är att sälja licenser – t ex rätten att göra ett visst slags hamburgare – till företag i andra länder. Båda alternativen är marknadsbaserade lösningar. Men de är alternativ som det multinationella företaget ratar.

Istället ”internaliserar” det multinationella företaget den internationella expansionen. Detta val kan förstås med utgångspunkt från resonemangen om transaktionskostnader och asymmetrisk information. Genom att etablera en fysisk närvaro i främmande land kan företaget nå kunder som annars förblivit utom räckhåll, därför att det är svårt att hitta affärspartners med de

rätta egenskaperna och under de rätta förutsättningarna. Den centrala insikten är att multinationella företag är ett *alternativ* till genuint internationella marknader.

Dessa allmängiltiga resonemang säger inget om vilka länder som kommer att producera multisar. Raymond Vernon, som var professor i International Affairs vid Harvard University, utvecklade på 1960-talet en inflytelserik teori som förklarade varför just amerikanska företag var så prominenta på den internationella scenen. Enligt Raymond Vernons produktcykelmodell:

”Inledningsvis skapar USA-kontrollerade företag nya produkter och processer. I respons till den höga per capita-inkomsten och den relativa tillgången på produktionsfaktorer i USA; de introducerar dessa nya produkter och processer utomlands genom export; när deras ställning på exportmarkanden hotas etablerar de utländska dotterbolag för att utnyttja vad som återstår av deras försprång; de behåller sina oligopolistiska fördelar under en period, men förlorar den när basen för det ursprungliga försprånget eroderats helt”.⁵⁷

Raymond Vernons teori kan förvisso inte förklara alla former av utländska direktinvesteringar, men den rymmer viktiga insikter om den dynamik som driver företagens utlandsinvesteringar. Theodore Moran, professor vid Georgetown University, har vidareutvecklat teorin genom att påpeka att utlandsexpansion blir en ”institutionell nödvändighet” för samtliga amerikanska storföretag inom en sektor, så snart ett av dem har tagit det stora klivet utomlands. Rivalerna har inget annat val än att följa efter, om de vill behålla sin konkurrenskraft på hemmaplan. Enligt Theodore Moran,

”är det något grundläggande i den amerikanska kapitalismen – en kapitalism kännetecknad av noga vaktad teknologi, osäker information, storskalighetsfördelar, och instabil, imperfekt konkurrens, snarare än en kapitalism av perfekt konkurrens och

portföljinvesteringar – som skapar ett starkt tryck för utländska investeringar. Så länge som amerikanska företag uppvisar sina dygder uppfinningsrikedom och aggressivitet, kommer deras regering att känna ett intensivt, även rasande tryck att skapa och bevara ett internationellt system som möjliggör internationell ekonomisk expansion”.⁵⁸

USA – och de ledande västerländska marknadsekonomierna – har spelat och fortsätter att spela en central roll för att skapa en öppen världsekonomi. Det kan företagen nämligen inte göra på egen hand.

Spelar storleken någon roll?

De multinationella företagens kritiker hänvisar ofta till uppseendeväckande siffror för att illustrera multinationernas dominans och farlighet. Några exempel på detta retoriska grepp:

David Korten:

”Den sammanlagda försäljningen hos världens tio största företag år 1991 var större än de hundra minsta ländernas samlade BNP. General Motors försäljning 1992 (133 miljarder dollar) var grovt räknat lika stor som den samlade bruttonationalprodukten för Tanzania, Etiopien, Nepal, Bangladesh, Zaire, Uganda, Nigeria, Kenya, och Pakistan.”⁵⁹

David Korten igen:

”Om vi antar att ett företags bruttoförsäljning grovt sett är likvärdigt med ett lands BNP, då finner vi att av världens hundra största ekonomier så är 51 ekonomier företagsinterna”.⁶⁰

Tony Clark, kanadensisk aktivist, med bakgrund inom den katolska kyrkan, som lett motståndet mot NAFTA:

”I dag är 47 av de 100 största ekonomierna i världen i själva verket transnationella företag; 70 procent av världshandeln kontrolleras av endast 500 företag; och så lite som en procent av de transnationella företagen äger hälften av de samlade utländska direktinvesteringarna.”⁶¹

John Madeley, journalist och författare:

”Cargill ... har en omsättning i kaffe som är större än BNP för de flesta kaffeproducerande länder i Afrika”.⁶²

World Council of Churches:

”Endast 100 transnationella företag, baserade i de industrialiserade länderna är den ekonomiska globaliseringens drivkrafter. 70 procent av all handel sker inom och mellan transnationella företag. De genererar 80 procent av de utländska direktinvesteringarna och äger en femtedel av alla utlands-

ägda tillgångar. Men de har anställt mindre än tre procent av världens arbetskraft.”⁶³

Sarah Anderson och John Cavanagh, ekonomer vid Institute for Policy Studies:

”Av världens 100 största ekonomier är 51 företag; endast 49 är länder (baserat på en jämförelse av företagens försäljning och ländernas BNP). För att sätta detta i perspektiv, så är General Motors nu större än Danmark; DaimlerChrysler är större än Polen; Royal Dutch/Shell är större än Venezuela; IBM är större än Singapore; och Sony är större än Pakistan.”⁶⁴

America Vera-Zavala:

”Av världens 100 största ekonomier är 52 stycken multinationella företag”.⁶⁵

Stora siffror, avsedda att skrämja. Men hur stora och skrämmande de ter sig beror i hög grad på valet av referenspunkt. Det förvånar nog många att höra att storföretagen relativt sett blivit *allt mindre* i många länder. Under 1900-talet växte statsapparaten som regel snabbare än företagen. ”Även om siffrorna inte är riktigt jämförbara tycks – kanske överraskande för somliga – den amerikanska staten i själva verket ha växt snabbare än industriföretagen under 1900-talets gång”, noterar Göran Therborn, professor i sociologi och statsvetenskap. I USA mer än fyrdubblades de statliga utgifterna mellan 1913 och 1998, från 7,5 till 33 procent av BNP. Detta kan jämföras med värdet av de femtio största amerikanska företagens tillgångar, som ökade från 16 procent av BNP 1905 till 37 procent av BNP 1999.⁶⁶

Sverige uppvisar, enligt Göran Therborn, ett liknande mönster. År 1913 och 1929 kontrollerade landets tre största industriföretag tillgångar vars värde motsvarande 11-12 procent av landets BNP. År 1999 kontrollerade de tre största svenska industriföretagen tillgångar motsvarande 28-29 procent av Sveriges BNP. Detta kan jämföras med statsapparaten något snabbare tillväxt: från 1913 till 1997, ökade den svenska statens skatteintäkter från 8 till 52 procent av BNP.⁶⁷

Vad gäller tillväxttakt ligger industrigiganterna således i lä.

Göran Therborn menar vidare att de multinationella företagens storlek minskat också under de senaste årtiondena, om man använder det mått som företagskritikerna ofta återoppar. ”I motsats till rådande antaganden, har företagens intäkter inte riktigt hållit takt med tillväxten i de ledande ekonomierna under de senaste två årtiondena”. År 1980 motsvarade de samlade intäkterna för världens största företag 21 procent av USA:s BNP; 1999 motsvarade de endast 17 procent.⁶⁸

I det faktum att både staten och de stora företagen har växt i storlek ryms en viktig insikt. I globaliseringsdebatten skildras ofta statens relation till företagen som ett nollsummespel. Företagens (marknadens) vinst är statens (demokratiens) förlust, och vice versa. Faktum är att både statens och storföretagens position i samhället kan förstärkas (eller försvagas) samtidigt.

Är då dessa siffror rimliga mått på företagens ”makt”? Knappast. Den största kvalifikationen rör enheterna. Motsvaras ett lands BNP verkligen av ett företags samlade försäljning? Eller av värdet av dess samlade tillgångar? Svaret är, som Göran Therborn redan antytt i ett citat, nej. Äpplen jämförs inte med äpplen, utan med päron.

Jämförelserna bygger på ett missförstånd av vad BNP-siffrorna egentligen speglar. BNP är ett mått på det mervärde som skapas i en ekonomi. Företag bidrar till att skapa detta mervärde. Men mervärde och försäljning är inte samma sak.

Om man summerar försäljningssiffrorna från företagen i ett land rakt av skulle många insatsvaror komma att räknas både två och tre gånger. Ett exempel: gruvföretaget bryter järnmalmen som säljs till stål fabriken, som säljer stålet till bilföretaget, som säljer bilen till konsumenten. I BNP-statistiken vill man undvika att räkna dubbelt, och det gör man genom endast inkludera det mervärde som ett företag skapar. Mervärdet är vad som återstår när man drar kostnaderna för insatsvarorna från försäljningspriset. Bruttonationalproduktens företagsekonomiska motsvarighet står alltså närmast att finna i företagets vinst, inte

i dess samlade försäljning eller i bokföringsvärdet av dess tillgångar.⁶⁹

Med tanke på att vinsten för multinationella företag ofta motsvarar så lite som 10 procent av deras försäljning, krymper giganterna tämligen avsevärt om vi återvänder till några av de tidigare exemplen. General Motors vinst motsvarar då omkring 10 procent av Tanzanias, Etiopiens, Nepals, Bangladeshs, Zaires, Ugandas, Nigerias, Kenyas, and Pakistans samlade BNP.

Cargill hade 2001 en bruttoförsäljning på 49,4 miljarder dollar – men en vinst på endast 358 miljoner dollar.⁷⁰ Afrikas ledande kaffeproducenter är Kenya (BNP 10,5 miljarder dollar år 2001), Elfenbenskusten (9,3 miljarder dollar), och Uganda (5,8 miljarder dollar).⁷¹ Den minsta av dessa ekonomier, Uganda, är 162 gånger större än Cargill.

Om man jämför äpplen med äpplen, är det endast 17 av världens 100 största ekonomier som är internationella storföretag, och de hamnar långt bak i listan. Världens mest vinstgivande företag år 2000, oljebolaget Exxon, genererade en vinst som är jämförbar med Libanons BNP (världens 71:a största ekonomi). Microsofts vinst var jämförbar med Elfenbenskustens BNP. Det sista företaget som platsar på listan över världens 100 största ekonomier, är Petroleos de Venezuela S.A. – ett statsägt (!) oljebolag vars vinst år 2000 var något mindre än Burmas BNP.⁷²

Det är inte oomstritt att företagsvinsten är det i sammanhanget bästa måttet. Ett alternativt sätt att beräkna företagens mervärde på, är att summera avkastningen på kapital och lönekostnaderna. Med denna formulering ökar det ”typiska” multinationella företags mervärde till cirka 25 procent av försäljningen för industriföretag, och cirka 35 procent av försäljningen vad gäller tjänsteföretag. Men även med detta mer generösa mått på företagens mervärde, tycks deras storlek, relativt sett, ha minskat under de senaste årtiondena. En belgisk studie har visat att världsekonomin har växt något snabbare än de 50 största multinationella företagen. År 2000 var världens 50 största företag därför något mindre i förhållande till världens samlade BNP än de 50 största företagen år 1980. Enligt detta sätt att

räkna var 37 av världens största ekonomier företag år 2000.⁷³

”Det råder ingen tvekan om att multisarna är stora och att de har växt i storlek. Men överraskande nog är de inte så stora som man ofta tror. De 37 största företagen som återfinnes på listan över världens 100 största ekonomier skapar ett mervärde som motsvarar mindre än 4 procent av mervärdet som skapas av de 37 största länderna på den listan. Vidare har de multinationella företagen inte blivit större i förhållande till nationalstaterna under de gångna 20 åren”.⁷⁴

Det största problemet med den här typen av aritmetisk exercis är att den inte säger något alls om det vi egentligen är intresserade av att mäta: ekonomisk och politisk makt. Det framgår kanske tydligast om man funderar över antiglobaliseringsrörelsens förmåga att sätta dagordningen för den politiska debatten under de senaste fem åren. Personligheter som Ralph Nader, Naomi Klein och José Bové utövar ett ansenligt opinionsmässigt och politiskt inflytande, men det beror inte på att de ”kontrollerar” gigantiska PR-budgetar eller att de härskar över enorma varu- och kapitalflöden. Deras massmediala genomslag beror främst på andra faktorer, som personlig utstrålning, retorisk förmåga, och skickligheten (eller turen) att ta upp rätt fråga i rätt tid.

Kronor och ören är inget bra mått på makt och inflytande. Låt oss illustrera med ett konkret exempel. Det multilaterala initiativ som, jämte WTO, utsatts för starkast kritik under 1990-talets senare del är troligtvis investeringsavtalet MAI (Multilateral Agreement on Investment). Globaliseringskritikerna anser att avtalet, som förhandlats fram inom ramen för OECD, ensidigt gynnade multinationella företag. Public Citizen och fackliga organisationer i USA, och deras sympatisörer i Europa, inledde en uppmärksam kampanj mot avtalet. ”Det var första gången Internet användes i stor skala i det globala samarbetet mellan medborgarrörelser”, skriver Bim Clinell.⁷⁵ Kampanjen var tämligen ensidig. Storföretagen tog inte strid för saken. ”Kavalleriet” kom aldrig.⁷⁶

MAI-avtalet fick ett snöpligt slut. I oktober 1998 drog sig Frankrike ur förhandlingarna, som

därmed kollapsade. En enda regering (Frankrikes) kunde alltså fälla ett avtal som, enligt dess kritiker, skulle ge världens mäktigaste politiska aktörer (de multinationella företagen) enorma ekonomiska fördelar. Turerna kring MAI kan tolkas på lite olika sätt, men inget av de mest uppenbara överensstämmer särskilt väl med företagskritikernas världsbild:

- De multinationella företagen är, när det kommer till kritan, inte är så politiskt dominerande som de utmålas för att vara.
- MAI-avtalet skulle inte ha gett de multinationella företagen något av värde.

Oavsett hur man väljer att tolka MAI-avtalets öde, finns det anledning att ifrågasätta bilden av multinationella företag som tunga politiska aktörer.⁷⁷ De multinationella företagens betydelse överdrivs ofta, i synnerhet av deras kritiker. Skrämseltaktik ger som regel större genomslag i massmedierna än noggrann forskning och väl underbyggd analys.⁷⁸

Den försvinnande skattebasen?

Tanken om ett nollsummespel bottnar till stor del i en rädsla för vad som kommer att hända med skattebasen när allt fler företag ges möjlighet att smyga undan pengar från skattmasen. I den globala ekonomin kan de göra sålunda på många nya sätt. Till exempel genom att investera vinsterna från högskatteländ A i lågskatteländ B. Eller genom att använda sig av de möjligheter som gränsöverskridande internhandel lämnar utrymme för, för företag med tillverkning i flera olika länder (så kallad transferprissättning).

I en globaliserad värld skulle alltså kapitalet kunna undandra sig alla beskattningsbördor. Dessa skulle istället falla enkom på de mindre mobila produktionsfaktorerna (land och arbetskraft).

Farhågorna har varit och är stora, men bevisen för att skattebasen verkligen försvinner är få. Enligt statistik från OECD, steg statsmakternas intäkter från företagsbeskattningen från 2,2 procent av BNP år 1965 till 3,3 procent av BNP år 1998. Företagens andel av de samlade skatteintäkterna har varit oförändrad. Forskning från bl a EU har visat att den *effektiva* skatten på mobilt kapital (till skillnad från den nominella skattesatsen) är högre i dag än vid någon annan tidpunkt sedan 1970.⁷⁹

Oavsett hur det går med statskassan, är det bäddat för konflikt över de multinationella företagens skatter. För det första är transferprissättning ett verkligt fenomen. Företag med betydande internhandel utnyttjar givetvis ofta möjligheten att administrativt sätta priset på varorna och tjänsterna på ett sådant sätt att en större del av vinsten redovisas i ett land där skatterna är lägre. Problemet är att det inte finns någon elegant lösning på ”problemet”. Det största hindret är att det inte finns någon extern marknad för många av de varor och tjänster som köpes och säljes av olika enheter inom de multinationella företagen. På företagens interna ”marknader” handlar man ofta med unika varor: växellådor för Volvobilar, innanmäten till Ericssonväxlar, rätten att använda ett varumärke, osv. I avsaknad av en öppen marknad lämnar prissättningen med nödvändighet stort utrymme för administrativt godtycke.

Raymond Vernon noterar att problematiken bottnar i att skattemyndigheterna fikar efter att ”sätta en exakt siffra på ett koncept som inte existerar, nämligen,”

”den ‘sanna’ vinst som uppstår i varje nationell beskattningsområde. I verkligheten bestäms fördelningen av vinsten till olika länder huvudsakligen av prejudikat och juristers och revisorers förhandlingsskicklighet”⁸⁰

I teorin är det möjligt att beskatta företagets globala vinst, och fördela den mellan de aktuella länderna på basis av hur omfattande företagets verksamhet är i de olika länderna. I praktiken har sådana förslag dock visat sig mäktigt impopulära bland nationella skattemyndigheter.

Konstitutionell orättvisa?

En viktig kritik av de internationaliserade storföretagen siktar in sig mindre på deras storlek än på deras konstitutionella särart, och dess negativa implikationer för demokratin. Charles Lindblom, professor i ekonomi och statsvetenskap vid Yale University, för i sin nya bok en representativ diskussion. Han menar att företagen är ”förvuxna medborgare”: de är juridiska personer med enorma finansiella resurser, politiska kontakter och (i teorin) evigt liv. Företagen utgör ett demokratiskt problem därför att de åtnjuter många av de politiska rättigheter som i teorin endast borde tillhöra levandes och andandes personer, och därför att företaget har ett så uppenbart övertag jämfört med den enskilde medborgaren. Demokratin förutsättning är den politiska jämlikhet som företagen raserar.⁸¹

”Frankenstein skapade ett galet monster, men det var en obetydlig bedrift, även som allegori, i jämförelse med mänsklighetens gemensamma skapande av företaget. För företaget är tillräckligt klokt för att överleva och blomstra, vilket monstret inte var. Det är också odödligt, vilket monstret inte var. Och det är kapabelt att skänka förmåner eller anställa förödelse över hela världen, vilket monstret inte var”.⁸²

Charles Lindbloms analys är ofta skarp, men den är inte helt övertygande. I verkligheten står den enskilde medborgaren sällan ensam i konfrontation mot firma Frankenstein. För företagen är inte den enda sortens ”förvuxna medborgare” som återfinns i en modern demokrati. De orättvisa fördelar som företagen åtnjuter visavi den enskilde (storlek, resurser, odödlighet, osv.), åtnjuter även andra slags föreningar, sammanslutningar och institutioner: kyrkor, kennelklubbar, fackföreningar, fältbiologklubbar, politiska partier, statliga myndigheter, etc. Företaget är bara en av många olika slags ”supermedborgare” i det pluralistiska samhället. Charles Lindblom målar därför upp en något falsk kontrast när han ställer den ensamme medborgaren mot jätteföretagens samlade makt.⁸³

I USA förekommer i dag en debatt om huru-

vida man bör ”stärka demokratin” genom att beröva företagen deras lagstadgade skydd. Det mest radikala förslaget är att företag inte längre skall betraktas som juridiska personer – vilket skulle beröva företagen deras grundlagsskyddade rättigheter, som yttrandefrihet och äganderätt.⁸⁴

Argumentationen bygger på idén att i en demokrati bör endast levande personer äga friheter och rättigheter under lagen. Men utifrån detta kriterium skulle man kunna beröva alla slags sammanslutningar och föreningar deras juridiska ställning. Genom att undergräva företagets juridiska ställning ruckas också de principer som i dag gör det möjligt för fackförbund, fotbollsklubbar, miljöpartier, kyrkoförsamlingar och alla andra slags föreningar att agera som sina medlemmars megafoner.

Kanske rymmer det mer logik och konsekvens i detta än vad man skulle kunna tro. Mycket av kritiken mot storföretagen vilar på en allmän misstänksamhet mot ”big everything”. En av Ralph Naders närmaste medarbetare på den handelspolitiska fronten, Lori Wallach, som bl a hjälpte till att mobilisera WTO-protesterna i Seattle, förklarade i en intervju att hennes ideologiska position, ”progressive” (ungefär ”framstegs- och reformvänlig”), betyder att hon är ”misstänksam mot allt stort”. Förvisso nämner Lori Wallach endast den stora staten, det stora företaget, det stora mediebolaget som exempel på giganter hon ogillar. Men samma misstänksamhet torde i konsekvensens namn kunna riktas mot fackföreningar som får för många medlemmar, politiska partier som får för många röster, och proteströrelser som lockar för många aktivister.⁸⁵

Glöm inte konkurrensen!

Världens största företag är utan tvekan giganter. Men de konkurrerar med andra giganter – och horder av uppstickare. Effekterna av konkurrensen har inte låtit vänta på sig.

År 1975 fanns inte ett enda östasiatiskt företag på tidningen *Fortunes* lista över världens 10 största företag. Tjugo år senare, 1995, var sex av världens tio största företag asiatiska (japanska, för att vara exakt). Numera återfinns endast två japanska företag på 10-i-topp-listan (och ett av dem, Toyota, var inte med 1995).⁸⁶

Enligt en uppskattning försvinner årligen närmare 10 procent av företagen på *Fortunes* lista över de 500 största *amerikanska* företagen. Vilket skulle innebära att ett företag stannar på listan i genomsnitt 10 år. ”Den tid då ett företag kunde dominera sin marknad 50 år i sträck, som General Motors gjorde i USA från 1920-talet till 1970-talet, är förbi”, noterar Geoffrey Owen. ”De som opponerar sig mot globaliseringen underskattar kraftigt konkurrensens betydelse”.⁸⁷

Enligt tidningen *The Economist* kommer och går företagen på amerikanska *Fortune* 500 med ”ljusets hastighet”: en tredjedel av jättarna från 1980 hade förlorat sitt oberoende tio år senare, och ytterligare 40 procent av dem hade försvunnit efter ytterligare fem år. ”Globaliseringen är lika mycket ett hot mot klumpiga jättar som mot mindre folk, och ofta en fördel för de kvicka småföretag som skapar den större delen av nya arbetstillfällen och förmögenheter”, påpekar tidningen.⁸⁸

Det amerikanska energiföretaget Enron illustrerar på ett dramatiskt sätt storföretagens osäkra tillvaro. Enron var världens 16:e största företag år 2000. Ett år senare blev företaget världens största konkurs. Odödligheten är på intet vis garanterad – den måste förtjänas.

Konkurrensen mellan den ständigt växande skaran av multinationella företag har även politiska implikationer. Regeringar har gradvis givits allt större möjlighet att spela ut rivaliserande företag mot varandra.⁸⁹

Multisarnas ansvar

Inom den samhällsvetenskapliga forskningen är det i dag svårt att finna väl underbyggda studier som bekräftar journalisternas, debattörernas och konspirationsteoretikernas bild av en värld som domineras av storföretag. Robert Gilpin, professor i statsvetenskap vid Princeton University, balanserade syn på världspolitikens beskaffenhet i globaliseringens tidsålder är representativ: ”Nationalstaten förblir den dominerande aktören i internationella ekonomiska frågor, och inhemska ekonomier är fortfarande världsekonomis viktigaste beståndsdelar”⁹⁰ Neil Fligstein, sociologiprofessor vid University of California-Berkeley, understryker nationalstatens fortsatta nyckelroll som skapare och bevakare av marknader. Multinationaliseringen av företagen har därvidlag inte lett till någon kvalitativ förändring av de många olika varianter av kapitalism som förblir förankrade i just nationalstatens institutioner.⁹¹

Storföretagens påstådda globalism ifrågasätts också. Är verkliga globala företag ”de första sekulära institutioner styrda av män (och en handfull kvinnor) som tänker och planerar på en global skala”?⁹² Författarna till ett viktigt korrektiv till (van)föreställningen om den rotlösa, kosmopolitiska firman slår fast att det globala företaget är en huvudsakligen amerikansk myt.⁹³ Alan Rugman, managementstrateg knuten till Oxford University, menar att det är dags att sluta diskutera det fiktiva globala företaget som kapat förtöjningarna till nationalstaten: ”Vi har nått globaliseringens slut”.⁹⁴ En färsk illustration på att företagens ”nationalism” lever fick vi när däckfirman Continentals ledning beslutade att lägga ner tillverkningen i Gislaved. Nedläggningen har av näringsminister Björn Rosengren anklagats för att vara grundad på annat än företagsekonomiska kriterier:

”Detta är i så fall allvarligt. För den inre marknaden inom EU och globaliseringens öppna handel bygger i grunden på att företag fattar företagsekonomiskt rationella beslut utan hänsyn till den nationsflagga som vajar över huvudkontoret.”⁹⁵

Oavsett vad sanningen är i fallet Continental, finns det anledning att föreställa sig att företagsledare ofta låter sina beslut färgas av politiska (och personliga) hänsyn. Bilden av de multinationella företagen som hyperrationella vinstmaximerare som inte tar några andra hänsyn än kapitalavkastningen överensstämmer är en nidbild. Multinationella företag är förvånansvärt känsliga för påtryckningar från politiker och medborgargrupper. På gott – och ont.

Kanske är de multinationella företagen alltför känsliga? I debatten om de multinationella företagen dominerar en viss problemformulering: Hur kan företagen göras mer lyhörda för politiska och sociala hänsyn? Men det finns anledning att vara försiktig. Martin Wolf, kolumnist i *Financial Times*, har varnat för att den entusiasm med vilken storföretagen tar på sig ett brett socialt ansvar riskerar att leda både tanke och handling fel:

”det accepterar en falsk kritik av marknads ekonomin; det bekräftar en lika felaktig syn på de multinationella företagens makt; det riskerar att sprida kostsamma regleringar över hela världen; det är mer sannolikt att sakta ner minskningen av global fattigdom än att accelerera den; det kräver att företag fattar högst diskutabla politiska beslut; och det hotar att leda till en global nykolonialism, varigenom makt utan ansvar delas mellan företag, aktivistgrupper, några internationella organisationer, och ett fåtal regeringar”.⁹⁶

Också inom forskningskollektivet reses varningsflaggor. Ethan Kapstein, professor i ekonomi och statsvetenskap vid INSEAD i Frankrike, menar att multisar och NGO:s (non-governmental organizations, dvs frivilligorganisationer) från i-länderna,

”har börjat skapa en symbiotisk relation som i själva verket skulle kunna skada de minst mäktiga aktörerna i världsekonomin, inklusive u-länder, små- och medelstora företag, och fattiga [människor] överallt”.⁹⁷

Ethan Kapstein tror att etiska initiativ av olika slag ofta stjälpes snarare än hjälper svaga grupper. NGO-rörelsernas försök att etablera universella regler och standards kan få negativa konsekvenser, om man inte går försiktigt och välinformerat tillväga. Konsumentbojkotter mot företag som lägger ut produktion på sko- och beklädnadsfabriker i u-länderna har sällan haft den karaktären. Företag svarar med åtgärder som måhända är bra för deras image, men som faktiskt kan skada utsatta grupper. T ex har Nike efter påtryckningar gått med på att ingen under 18 får arbeta i fabriker som tillverkar Nikeskor. Vad händer då med 16- och 17-åringarna? I de flesta u-länder räknas inte dessa ungdomar som barn, då de har gått ut den obligatoriska skolan. Påtryckningar från utlandet som syftar till att stärka fackföreningarnas ställning i u-länder kan likaså få den perversa effekten att öka inkomstklyftorna, eftersom de som hamnar utanför kollektivförhandlingarnas ramar (bönderna t ex) halkar efter.

Alan Rugman varnar också för en ohelig allians mellan protektionistiska storföretag och NGOs. I kampen om marknadsandelar, skydd bakom tullmurar och subsidier, bygger amerikanska, europeiska och asiatiska företag gärna allianser med NGOs som kan hjälpa dem att "devalvera deras rivalers anseende". Som exempel nämner han hur den amerikanska miljörelsen, med Greenpeace i spetsen, kom till den amerikanska skogsindustrins räddning, när denna under 1990-talet utsattes för hårdnande konkurrens från Kanada.⁹⁸

Marina Ottaway, som är verksam vid Carnegie Endowment for International Peace, menar att den alltmer populära tanken att multinationella företag har ett politiskt och moraliskt ansvar i u-länderna är problematisk. Rent praktiskt är det tveksamt om storföretag som är specialiserade på att t ex pumpa upp olja ur marken är speciellt effektiva sociala och politiska reformatorer. Dessutom för sådana ambitioner tankarna direkt till de gamla koloniala handelsbolagens civiliserande mission i länder styrda av otrogna och hedningar. Det verkligt stora problemet är dock att det skapar en situation där alla flyr från ansvar:

"Det så kallade partnerskapet mellan frivilligorganisationer, rika länder, och transnationella företag framstår alltmer som ett spel där varje aktör försöker skicka vidare den heta potatisen, att reformera motsträviga regeringar, till någon annan. Varken den amerikanska regeringen, Världsbanken, eller organisationerna som arbetar för mänskliga rättigheter, kunde övertyga militärregimen i Nigeria att bättra sig och lika lite kan de tvinga fram förändringar i Myanmar [Burma] eller Sudan i dag. Så de lägger uppgiften på oljebolagen. Och oljebolagen hittar sätt att skicka ansvaret i retur. Över dem alla sätter NGO-grupperna ouppnåeliga krav, vilket bara ökar incitamenten för alla inblandade att undvika att engagera sig i arbetet som krävs för att åstadkomma förändring".⁹⁹

Poängen är inte att multinationella företag bör avsvära sig allt socialt ansvar, eller att de skall sluta fundera över konsekvenserna av deras handlingar i de länder där de verkar. Givetvis inte. Poängen är snarare att stämma till eftertanke. Vad innebär det att ta ansvar och handla moraliskt? Till vem bör företagen ta hänsyn när det uppstår konflikter? Bör Nike lyssna på amerikanska collegeaktivister som tycker att skorna skall sys av 18-åringar, eller till arbetssökande 17-åriga vietnameser och indoneser? Skall de vika sig för kraven att de subventionerar läkemedel till u-länderna, genom att sänka priserna, även om detta agerande på sikt ytterligare reducerar läkemedelsindustrins redan svaga incitament att bedriva forskning på tropiska sjukdomar?¹⁰⁰ Det finns inga enkla etiska patentlösningar på dessa frågor.

Det är givetvis svårt för företag att stå emot det växande trycket att ta på sig sociala uppgifter av olika slag. Reflexen är att vika sig för minsta tryck.¹⁰¹ Men i vissa fall vore det kanske mer moraliskt av de multinationella företagen att stå emot de krav som väcks av diverse moraliska korstågsriddare "vars hybris leder dem till att tala för människor som de aldrig rådfrågar".¹⁰²

Jagdish Bhagwati är angelägen om att företagen "försvaras mot okunniga, ideologiska, och

strategiska attacker” och han menar att företagen bör ges ett stort mått av frihet att själva definiera vad det innebär att ta socialt ansvar:

”ingen NGO, eller regering, har visdomen eller rätten att bestämma vad företagen måste göra. Social välfärd är multidimensionell, och olika företag kan och måste definiera sitt sociala ansvar, helt legitimt, på olika sätt i den globala ekonomin. Hundra blommor måste tillåtas blomma, för att skapa en prunkande trädgård av social aktion”.¹⁰³

Många multinationella företag befinner sig i en position där de gör ”fel” oavsett vad de gör. Som Schumpeter påpekat kan de knappast undvika att bli föremål för anklagelser av allehanda slag:

”Även om de gigantiska koncernerna alla sköttes så perfekt att det lockade fram applåder från änglarna i himlen, så skulle koncentrationens politiska konsekvenser förbli vad de är.”¹⁰⁴

Naomi Klein har själv uppmärksammat den möjlighet till opportunistisk som storföretagen representerar. Enligt Naomi Klein har,

”vi i [antiglobaliseringsrörelsen] livnärt oss på våra motståndares symboler – deras varumärken, deras kontorskomplex, deras fotosessioner vid toppmöten. Vi har använt dem som flammande appeller, som brännpunkter, som populära undervisningsmedel. Men dessa symboler var aldrig de verkliga måltavlorna; de var hävstänger, handtag ... Symbolerna har aldrig varit annat än dörrar. Nu är det dags att vi går in genom dem”.¹⁰⁵

För aktivister kommer dock frestelsen att hemfalla åt en strategi som baseras ”mer på symboler än på substans” alltid att vara stor. Symbolhandlingar är enkla. Ansvar är svårt. Detsamma gäller givetvis för företagen. Multinationella företag stoltserar numera med ”upplysta verksamhetsidéer, framstegsvänliga intressentstrategier,

blomstermotivlogotyper och 57-punktsutfästelser om ’företagets sociala ansvar’.” Problemet, som Clive Crook påpekat, är att när företagen ”börjar tala om hur de inte längre skall låta vinsten komma i första hand, så tror folk (med rätta) att de ljuger”.¹⁰⁶

Tid för omreglering?

Bör de multinationella företagens verksamhet regleras? Kan de regleras? Av vem? Försök att komma överens om breda internationella lösningar har hittills visat sig tämligen fruktlösa. Sedan 1970-talet har man bl a inom ramen för FN försökt att förhandla fram överenskommelser om de multinationella företagens rättigheter och skyldigheter. De försöken har varit resultatlösa. Det grundläggande problemet är att länderna inte kan komma överens om vilka dessa rättigheter och skyldigheter bör vara. Svårigheten att nå samsyn beror givetvis till stor del på att FN:s medlemsländer uppvisar stora skillnader vad gäller ekonomiska, politiska och sociala strukturer, och ideologiska preferenser. I synnerhet har mindre, fattiga länder varit rädda för att multinationella företag kommer att användas av deras hemländer – USA och EU-länderna – för att utöva politiska påtryckningar.

Den politiska regleringen av de multinationella företagens verksamhet sker därför i huvudsak på nationell nivå. Så har skett och sker fortfarande i betydande omfattning. Dock ofta till förfång för de reglerande länderna.

Enligt Theodore Moran, professor vid Georgetown University och en ledande expert på utländska investeringar, är det hög tid för myndigheterna i u-länderna att byta regleringsparadigm. Hans forskning har nämligen visat att länder som för en liberal investeringspolitik drar större nytta av utlandsinvesteringar än länder som strävar efter att hårt reglera de utländska företagens verksamhet. Multinationella industri-företag som åläggs restriktioner vad gäller t ex omfattningen av deras ägande i lokala bolag tenderar att etablera en särskild typ av fabriker. De är ineffektiva, använder gammaldags teknologi, är dåligt integrerade i företagets globala produktionskedja, och hjälper inte branschen att utvecklas i världsländet.

När multinationella företag ges möjlighet att etablera helägda dotterbolag, som inte åläggs krav på att dela med sig av teknologi, eller att köpa komponenter från lokala underleverantörer, leder detta till att företagen etablerar moderna fabriker med den senaste teknologin, och till att de hjälper sina lokala underleverantörer med

effektivitet och kvalitetskontroll.

Theodore Moran rekommenderar därför i- och u-länder att reformera de delar av det redan existerande regelverket som leder till att multinationella företag etablerar verksamheter som inte bidrar till ekonomisk och social utveckling. Det skulle innebära att u-länderna överger regleringar som kräver att utländska företag 1) använder en viss andel lokaltillverkade komponenter, 2) skaffar en inhemsk joint venturepartner.

I utbyte skulle i-länderna bl a kunna 1) lätta på "rules of origin"-kraven, 2) antidumpinglagstiftningen, och 3) skära ner på bidragen och förmånerna som ges till företag i syfte att förmå dem att förlägga sin verksamhet till vissa orter, regioner och länder. "Rules of origin"-reglerna bestämmer var en vara är tillverkad. Skall kläder av svenskt tyg som tillverkas av estniska textilarbetare märkas "Made in Sweden" eller "Made in Estonia"? Var en vara anses vara tillverkad kan påverka vilka tulltariffer och importkvoter som gäller. På så vis påverkar reglerna både handels- och investeringsflöden. Ofta till nackdel för u-länderna. USA kan t ex bestämma att en skjorta som sys på Haiti egentligen är en sydkoreansk produkt, om tyget kommer därifrån.

Antidumpinglagstiftningen, som lägger straffullar på importvaror, används ofta för strategiska syften. Dels för att förmå rivaliserande företag att ingå internationella priskarteller, och på så vis minska konkurrenstrycket på inhemska företag. Och dels för att förmå utländska multinationella företag att investera i ett land ("tariff-jumping"; företagen ges incitament att "hoppa över" tullmurarna).¹⁰⁷ I båda fallen innebär regleringarna att multinationella (och nationella) företag ges incitament att agera på sätt som leder till minskad välfärd både i det importerande och det exporterande landet.¹⁰⁸

En i sammanhanget alltför sällan uppskattad problematik, är att dessa "felregleringar" skapat särintressen som inte nödvändigtvis anser sig ha något att vinna på en av- eller omreglering. Bland dessa märks även multinationella företag. Skyddet av hemmamarknaden har skapat "en pervers politisk ekonomi där utländska investerare själva ofta ansluter sig till inhemska krafter i

motståndet mot ytterligare liberaliseringar av handel och investeringar”. I Mexiko försökte Hewlett-Packard och Apple stoppa liberalisering (utan framgång). I Ungern och Polen har bilföretag (Suzuki respektive Fiat) framgångsrikt lobbats för högre handelshinder. I Indien har bilföretag som säger sig vilja fasa ut ”local content”-regleringar icke desto mindre stött på handelsministeriet för att se till att de bevaras.¹⁰⁹

Multinationella företag bär också viss skuld för att många u-länder överhuvudtaget slog in på en isolationistisk utvecklingsbana (s k importsubstitutionspolitik). Sylvia Maxfield och James H. Nolt har visat att amerikanska storföretag ofta entusiastiskt stödde protektionism i u-länderna. Även länder som Filippinerna, där det fanns ett starkt inhemskt motstånd mot protektionism, lyckades Washington, med hjälp av ”big business”, förmå att slå in på vad som visat sig vara en närmast katastrofal industrialiseringsstrategi. Tanken var att amerikanska företag skulle slippa konkurrerande import från tredje världen, samtidigt som de skulle finna nya marknader och investeringsmöjligheter i snabbväxande u-länder.¹¹⁰

Den som kan sin Adam Smith bör inte bli förvånad.

Slutord

Det är riskabelt att spå i framtiden. För 12 år sedan publicerades Alex Rubner en hårdhänt polemisk studie över de populära myter över de multinationella företagens makt som började florerar i de västerländska demokratierna på 1960-talet, och som stod i full blomning kring 1980. ”Jag gör antagandet att få missnöjda affärsmän, ambitiösa fackföreningsbossar, politiska charlataner och sekulärt orienterade religiösa ledare kommer att finna det fördelaktigt att älta multinationella konspirationer år 2000”.¹¹¹

Så fel kan man få.

Mytbildningarna kring de multinationella företagen är kanske ofrånkomlig. Det universella behovet av att finna syndabockar har ofta utnyttjats av skrupellösa demagoger. Det är lätt att förstå att det känns psykologiskt tillfredsställande att kunna rikta anklagelserna mot främmande människor och mystiska eliter. Om inte annat så befrias ”vi” från all skuld för tillståndet i vårt eget land och i världen i stort.

Joseph Schumpeter pekade på marxismens tendens att degenerera till vidskepelse och tautologi:

”För det finns ingen politik förutom att utrota borgerligheten som inte kan sägas tjäna något ekonomiskt eller icke-ekonomiskt, kortsiktigt eller långsiktigt, borgerligt intresse, åtminstone i den mån att den förhindrar ännu värre ting”.¹¹²

Tendensen märks också i de senaste årens debatt om globaliseringen och de multinationella företagens roll. Vad som än händer i världen, vilken ekonomisk politik en regering än för, finns det alltid något eller några multinationella företag som ”gynnas”. Det betyder inte att de orsakat det inträffade, eller att de dikterar politiken. Men det är lätt – och psykologiskt tillfredsställande – att projicera en närmast gudomlig makt på storföretagen.

Den ledande brittiske sociologiprofessorn Anthony Giddens har varnat att,

”Det är ett stort misstag, som den gamla vänstern brukade begå, att göra företagen

till demoner. Regeringar har gjort sig skyldiga till mycket värre brott än något storföretag någonsin gjort.”¹¹³

Det största misstaget består i att demoniseringen förflyttar uppmärksamheten från de *verkliga* orsakerna till mänsklighetens gissel. Redan förra gången det stormade kring de multinationella företagen, påpekade Raymond Vernon att multinationella företag inte är ett lämpligt fokus för den som vill förstå grundläggande sociala problem:

”Hegemoni, korruption, ojämlikhet, förening, och okänslighet för konsumentintressena var endemiska i mänsklighetens historia långt före det att det multinationella företaget existerade. Dessutom tycks de länder som strikt reglerat de multinationella företagens dotterbolag inte ha undan-slupit dessa missförhållanden”.¹¹⁴

Multinationella företag är inte heller i dag något bra fokus för den som vill avskaffa världens elände och ondska.

En prognos: ”lösningar” på världens problem som baseras på förenklade föreställningar om de multinationella företagens centrala roll – som problemens orsak eller lösning – kommer inte att vara särskilt verkningsfulla. Ofta kommer de att förvärra rådande missförhållanden.

Bibliografi

- Adbusters. *Corporate crackdown*. Internet: <http://adbusters.org/campaigns/corporate/>.
- Akerlof, George. "The market for 'lemons': quality uncertainty and the market mechanism". *Quarterly Journal of Economics* 84, nr. 3 (1970): 488-500.
- Altenberg, Peter, och Peter Kleen. *Globalisering under attack*. Stockholm: SNS Förlag, 2001.
- Anderson, Sarah, och John Cavanagh. *Top 200: The Rise of Corporate Global Power*. Washington DC: Institute for Policy Studies, 2000.
- Barnet, Richard J., och John Cavanagh. *Global dreams: imperial corporations and the new world order*. New York: Simon & Schuster, 1994.
- Barry, Norman. "Ethics, conventions and capitalism." I *Capitalism, Morality and Markets*, edited by Brian Griffiths, Robert A Sirico, Norman Barry och Frank Field. London: Institute of Economic Affairs, 2001.
- Bates, Robert. *Open-economy politics: the political economy of the world coffee trade*. Princeton: Princeton University Press, 1997
- Bernstein, Aaron. "Too much corporate power?" *Business Week*, 11 september 2000.
- Bhagwati, Jagdish. "Coping with Antiglobalization: A Trilogy of Discontents". *Foreign Affairs*, jan-feb (2002).
- Bianco, Anthony. "The enduring corporation". *Business Week*, 21 augusti 2001.
- Blonigen, Bruce A. "Tariff-Jumping Antidumping Duties". *NBER Working Paper* Nr. w7776. 2000.
- Clark, Tony. "Mechanisms of corporate rule". I *The case against the global economy : and for a turn toward the local*, redigerad av Jerry Mander och Edward Goldsmith. San Francisco: Sierra Club Books, 1996.
- Clinell, Bim. *Attac – gräsrotternas revolt mot marknaden*. Stockholm: Agora, 2000.
- Coase, R. H. *The firm, the market, and the law*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Crook, Clive. "Globalisation and its critics". *The Economist*, 27 september 2001.
- Doremus, Paul N. *The myth of the global corporation*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Drezner, Daniel W. "Bottom feeders". *Foreign Policy*, nr. 121 (2000): 64-70.
- Fligstein, Neil. *The architecture of markets: an economic sociology of twenty-first-century capitalist societies*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Forbes. *Global 500: the world's largest corporations*. Internet: <http://www.forbes.com>.
- Giddens, Anthony. "Do corporations rule the world?" *The Daily Yomiuri* (Tokyo), 24 april 2000.
- Giles, Chris. "Taxing transnationals". *Financial Times*, 29 augusti 2001.
- Gilpin, Robert. *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Graham, Edward M. *Fighting the Wrong Enemy: Antiglobal Activists and Multinational Enterprises*. Washington DC: Institute for International Economics, 2000.
- Grauwe, Paul De, och Filip Camerman. *How big are the big multinational companies?* Mimeo. 2002.
- Hamilton, Carl B, Andreas Bergh, Amanda Lökvist, Sofia Nerbrand, Mats Nyman, Madeleine Sjöstedt, och Ulrika Stuart. *Bekämpa fattigdom och ofrihet – en liberal stridsskrift för globalisering*. Stockholm: Bertil Ohlin Institutet, 2001.
- Harding, James. "Feeding the hands that bite". *Financial Times*, 15 oktober 2001.
- Harding, James. "Globalisation's children strike back". *Financial Times*, 15 oktober 2001.
- Held, David. *Global transformations: politics, economics and culture*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Hertz, Noreena. "Why we must stay silent no longer". *The Observer*, 8 april 2001.
- Hitler, Adolf. *Min kamp*. Översättning Nils Holmberg. andra upplagan. Stockholm: Medén, 1941.
- Hoekman, Bernard, och Michael Kosteci. *The Political Economy of the World Trading System: From Gatt to Wto*. Andra upplagan. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- International Monetary Fund. *The World Economic Outlook (WEO) Database December 2001*. Internet: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2001/03/data/index.htm>.

- Kapstein, Ethan B. "The Corporate Ethics Crusade". *Foreign Affairs*, Sept-Okt (2001).
- Kelly, Marjorie. *The divine right of capital: dethroning the corporate aristocracy*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers Inc, 2001.
- Kingsnorth, Paul. "Ökad globalisering – mer våld". *Aftonbladet*, 26 oktober 2001.
- Klein, Naomi. *No logo: taking aim at the brand bullies*. New York: Picador, 1999.
- Klein, Naomi. "Nu är det dags att byta strategi". *Aftonbladet*, 14 oktober 2001.
- Korten, David C. *The post-corporate world: life after capitalism*. San Francisco; West Hartford: Berrett-Koehler; Kumarian Press, 1999.
- Korten, David C. *When corporations rule the world*. Andra upplagan. San Francisco; Bloomfield: Berrett-Koehler Publishers; Kumarian Press, 2001/1995.
- Landsorganisationen. *Frihet tillsammans*. Internet:
<http://www.lo.se/demokratikongressen/protokoll/internatio/index.htm>.
- Larsson, Tomas. *Morgondagens Asien*. Uppsala: Konsultförlaget, 1997.
- Larsson, Tomas. *Världens klassresa*. Stockholm: Timbro, 1999.
- Larsson, Tomas. *The race to the top: the real story of globalization*. Washington DC: Cato Institute, 2001.
- Lenin, V. I. *Imperialism: the highest stage of capitalism*. New York, NY: International Publishers, 1939.
- Lewis, Howard, och J. David Richardson. *Why global commitment really matters!* Washington, DC: Institute for International Economics, 2001.
- Lindblom, Charles Edward. *The market system: what it is, how it works, and what to make of it*. New Haven: Yale University Press, 2001.
- Lipsey, Robert E. "Foreign direct investment and the operations of multinational firms: concepts, history, and data." *NBER Working Paper* Nr. 8665. 2001.
- Madeley, John. *Big business, poor peoples: the impact of transnational corporations in the world's poor*. New York: Zed Books, 1999.
- Mander, Jerry, och Edward Goldsmith, red. *The case against the global economy: and for a turn toward the local*. San Francisco: Sierra Club Books, 1996.
- Marx, Karl, och Friedrich Engels. *Kommunistiska manifestet*. Översättning Axel Danielsson (1886). Stockholm: Tidens förlag, 1994.
- Maxfield, Sylvia, och James H. Nolt. "Protectionism and the internationalization of capital: US sponsorship of import substitution industrialization in the Philippines, Turkey and Argentina". *International Studies Quarterly* 34, nr. 1 (1990): 49-81.
- Micklethwait, John, och Adrian Wooldridge. *Global: Reportage från en tid i förändring*. Stockholm: Timbro, 2001.
- Moore, Karl. *Personlig kommunikation via email*, 23 januari. 2002.
- Moore, Karl, och David Lewis. *Birth of the multinationals*. Copenhagen: Copenhagen Business School Press, 1999.
- Moran, Theodore H. "Investment issues." I *The WTO after Seattle*, redigerad av Jeffrey J. Schott. Washington DC: Institute for International Economics.
- Moran, Theodore H. "Foreign expansion as an institutional necessity". *World Politics* 25, nr. 2 (1973): 369-383.
- Naim, Moises. "Lori's war". *Foreign Policy*, nr. 118 (2000): 28-55.
- Nilus, Sergej Aleksandrovic. *Sions vises hemliga protokoll: judarnas plan att med lögn och list erövra världsherraväldet*. Stockholm: Svea rikes förl., 1940.
- Norberg, Johan. *Till världskapitalismens försvar*. Stockholm: Timbro, 2001.
- Norlin, Pernilla. *Svenska folket om globalisering: för Svenskt Näringsliv*. Stockholm: Temo AB, 2001.
- Ottaway, Marina. "Reluctant missionaries". *Foreign Policy*, nr. 125 (2001): 44-54.
- Owen, Geoffrey. "Who's afraid of multinationals?" *The Spectator*, 12 maj 2001.
- Pilling, David, och Nicol degli Innocenti. "A crack in the resolve of an industry". *Financial Times*, 18 april 2001.

- Pilling, David, och Nicol degli Innocenti. "Drug companies seek dignity in patents case retreat". *Financial Times*, 18 april 2001.
- ReclaimDemocracy.Org. *The Myth of the "Business Interest" and Our Untapped Opportunities*. Internet: <http://www.reclaimdemocracy.org/>.
- Rika och fattiga: Ett brev från Svenska kyrkans biskopar om rättfärdighet och moral i global ekonomi 1993*. Internet: <http://www.svenskakyrkan.se/arkeb/biskmote/brev931/httoc.htm>.
- Robison, John. *Proofs of a conspiracy against all the religions and governments of Europe carried on in the secret meetings of Free Masons, Illuminati and reading societies*. London: Tryckt för T. Cadell, 1798.
- Rojas, Mauricio. *Den postnationella maktens gåta och det globala protokollet, Pejling nr 25*. Stockholm: Timbro, 2000.
- Rosenberg, Alfred. *Freimaurerische Weltpolitik im lichte der Kritischen Forschung*. 3. Aufl., 11-15. tausend. ed. München.: F. Eher Nachf. g.m.b.h., 1931.
- "Rosengren bäddar för självspäkning". *Finanstidningen*, 8 januari 2002.
- Rubner, Alex. *The might of the multinationals: the rise and fall of the corporate legend*. New York: Praeger, 1990.
- Rugman, Alan. "The illusion of the global company". *Financial Times*, 8 januari 2001.
- Sklar, Holly. *Trilateralism: the Trilateral Commission and elite planning for world management*. Boston: South End Press, 1980.
- Sklar, Holly. *Reagan, trilateralism, and the neoliberals: containment and intervention in the 1980s*. Boston: South End Press, 1986.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature And Causes of the Wealth of Nations* (Book Five, Chapter 11, Part 1) The Adam Smith Institute, 1776. Internet: <http://www.adamsmith.org.uk/smith/won-b5-c2-pt-1.htm>.
- Smith, Adam. *Den osynliga handen: Adam Smith i urval*. Stockholm: Ratio, 1994.
- Therborn, Göran. "Into the 21st century". *New Left Review*, nr. juli/aug (2001).
- Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. Översättning Henry Reeve. Hertfordshire: Wordsworth Editions, 1998/1840.
- Unctad. *World investment report 2001: Promoting linkages*. New York och Geneve: United Nations, 2001.
- Urbanreflex.com. "Large-scale, Global Anti-capitalism Protests Putting Smaller, Local, Anti-capitalism Protests Out Of Business". 1 maj 2001.
- Vera-Zavala, America. *Global rättvisa är möjlig*. Stockholm: Pocky/Bokförlaget Tranan, 2001.
- Vernon, Raymond. *Sovereignty at bay: the multinational spread of U.S. enterprises*. London: Longman, 1971.
- Vernon, Raymond. *Storm over the multinationals: the real issues*. Cambridge: Harvard University Press, 1977.
- Vernon, Raymond. *In the hurricane's eye: the troubled prospects of multinational enterprises*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
- Wolf, Martin. "Sleep-walking with the enemy". *Financial Times*, 16 maj 2001.
- World Council of Churches. "There are alternatives to globalization" 2000. Internet: <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/jpc/dossier.html>.
- World Council of Churches. "Economic Globalization: A Critical View and an Alternative Vision" Report of the Policy Preference Committee II. Document No. PR11 3, 2001. Internet: <http://www.wcc-coe.org/wcc/who/cc2001/pr-ii3-e.html#glob>.
- "The world's view of multinationals". *The Economist*, 29 januari 2000.

Noter

- ¹ FN-organet Unctad använder begreppet transnationella företag. Ett transnationellt företag består enligt Unctads definition av ett moderbolag som kontrollerar tillgångar som tillhör andra bolag i andra länder än det egna hemlandet. Med "kontrollerar" förstås att moderbolaget äger minst 10 procent av aktierna (eller av aktiernas samlade röstvärde). Se Unctad, *World investment report 2001: Promoting linkages* (New York och Geneve: United Nations, 2001) 275.
- ² Anthony Bianco, "The enduring corporation", *Business Week*, 21 augusti 2001.
- ³ Robert E. Lipsey, "Foreign direct investment and the operations of multinational firms: concepts, history, and data." NBER Working Paper 8665, (2001), Unctad, *World investment report 2001*.
- ⁴ "The world's view of multinationals", *The Economist*, 29 januari 2000.
- ⁵ Jagdish Bhagwati, "Coping with Antiglobalization: A Trilogy of Discontents", *Foreign Affairs*, Jan-Feb (2002).
- ⁶ Peter Altenberg and Peter Kleen, *Globalisering under attack* (Stockholm: SNS Förlag, 2001) 50, Edward M. Graham, *Fighting the Wrong Enemy. Antiglobal Activists and Multinational Enterprises* (Washington DC: Institute for International Economics, 2000) 84-99, Carl B Hamilton et al., *Bekämpa fattigdom och ofribet - en liberal stridskrift för globalisering* (Stockholm: Bertil Ohlin Institutet, 2001) 44, Tomas Larsson, *Världens klassresa* (Stockholm: Timbro, 1999), Tomas Larsson, *The race to the top: the real story of globalization* (Washington DC: Cato Institute, 2001) 133-134, Howard Lewis och J. David Richardson, *Why global commitment really matters!* (Washington, DC: Institute for International Economics, 2001) 29-31, Johan Norberg, *Till världskapitalismens försvar* (Stockholm: Timbro, 2001) 192-195.
- ⁷ Mauricio Rojas, *Den postnationella maktens gåta och det globala protokollet*, *Pejling nr 25* (Stockholm: Timbro, 2000).
- ⁸ Marjorie Kelly, *The divine right of capital: dethroning the corporate aristocracy* (San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers Inc., 2001).
- ⁹ Landsorganisationen, *Frihet tillsammans* (2000); tillgänglig från <http://www.lo.se/demokratikongressen/protokoll/internatio/index.htm>.
- ¹⁰ Pernilla Norlin, "Svenska folket om globalisering: för Svenskt Näringsliv," (Stockholm: Temo AB, 2001).
- ¹¹ Aaron Bernstein, "Too much corporate power?" *Business Week*, 11 september 2000.
- ¹² Geoffrey Owen, "Who's afraid of multinationals?" *The Spectator*, 12 maj 2001.
- ¹³ Naomi Klein, *No logo: taking aim at the brand bullies* (New York: Picador, 1999) 339, XVIII.
- ¹⁴ Noreena Hertz, "Why we must stay silent no longer", *The Observer*, 8 april 2001.
- ¹⁵ America Vera-Zavala, *Global rättvisa är möjlig* (Stockholm: Pocky/Bokförlaget Tranan, 2001) 43.
- ¹⁶ Richard J. Barnett och John Cavanagh, *Global dreams: imperial corporations and the new world order* (New York: Simon & Schuster, 1994) 19.
- ¹⁷ David C. Korten, *When corporations rule the world*, andra upplagan. (San Francisco; Bloomfield: Berrett-Koehler Publishers; Kumarian Press, 2001/1995) 22.
- ¹⁸ Jerry Mander och Edward Goldsmith, red., *The case against the global economy: and for a turn toward the local* (San Francisco: Sierra Club Books, 1996) 10.
- ¹⁹ Lori Wallach och Michelle Sforza, *Whose Trade Organization: Corporate Globalization and the Erosion of Democracy* (Washington, D.C.: Public Citizen, 1999).
- ²⁰ World Council of Churches, "There are alternatives to globalization" (2000); available from <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/jpc/dossier.html>, World Council of Churches, "Economic Globalization: A Critical View and an Alternative Vision" (Report of the Policy Preference Committee 11. Document No. PRII 3, 2001; tillgänglig från <http://www.wcc-coe.org/wcc/who/cc2001/pr-113-e.html#glob>).
- ²¹ *Rika och fattiga: Ett brev från Svenska kyrkans biskopar om rättfärdighet och moral i global ekonomi* (1993; tillgänglig från <http://www.svenskakyrkan.se/arkeb/biskmote/brev931/httoc.htm>).
- ²² Paul Kingsnorth, "Ökad globalisering – mer våld", *Aftonbladet*, 26 oktober 2001.
- ²³ Se t ex Adolf Hitler, *Min kamp*, översättning Nils Holmberg, andra upplagan. (Stockholm: Medén, 1941), Sergej Aleksandrovic Nilus, *Sions vises hemliga protokoll: judarnas plan att med lögn och list erövra världsherraväldet* (Stockholm: Svea rikes förl., 1940), John Robison, *Proofs of a conspiracy against all the religions and governments of Europe carried on in the secret meetings of Free Masons, Illuminati and reading societies* (London: Printed for T. Cadell, 1798), Alfred Rosenberg, *Freimaurerische Weltpolitik im lichte der Kritischen Forschung*, 3. Aufl., 11.-15. tausend. ed. (München.; F. Eher Nachf. g.m.b.h., 1931), Holly Sklar, *Trilateralism: the Trilateral Commission and elite planning for world management* (Boston: South End Press, 1980), Holly Sklar, *Reagan, trilateralism, and the neoliberals: containment and intervention in the 1980s* (Boston, MA: South End Press, 1986). För en kritik av konspirationsteoretiserandet med avseende på multinationella företag, se Alex Rubner, *The might of the multinationals: the rise and fall of the corporate legend* (New York:

- Praeger, 1990). Besök gärna Trilateral kommissionen på Internet. Adressen är <http://www.trilateral.org>. World Economic Forum återfinns på <http://www.weforum.org>. European Round Table of Industrialists finns på <http://www.ert.be>.
- ²⁴ Karl Moore och David Lewis, *Birth of the multinationals* (Copenhagen: Copenhagen Business School Press, 1999).
- ²⁵ Ibid. 99.
- ²⁶ Karl Moore, "Personal communication by e-mail", 23 januari, (2002).
- ²⁷ David Held, *Global transformations: politics, economics and culture* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1999) 238.
- ²⁸ En utmärkt översikt återfinns i David B. Abernethy, *The dynamics of global dominance: European overseas empires 1415-1980* (New Haven: Yale University Press).
- ²⁹ Kenneth Pomeranz. *The great divergence: Europe, China, and the making of the modern world economy, The Princeton economic history of the Western world* (Princeton: Princeton University Press, 2000) 192.
- ³⁰ John Maynard Keynes i The economic consequences of the peace (1919), citerad i John Micklethwait och Adrian Wooldridge, *Global: Reportage från en tid i förändring* (Stockholm: Timbro, 2001) 39.
- ³¹ Lipsey, "Foreign direct investment and the operations of multinational firms: concepts, history, and data." "NBER Working Paper 8665," 18.
- ³² Raymond Vernon, *In the hurricane's eye: the troubled prospects of multinational enterprises* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998) 16.
- ³³ Unctad, *World investment report 2001: Promoting linkages*.
- ³⁴ Karl Marx och Friedrich Engels, *Kommunistiska manifestet*, översättning Axel Danielsson (1886) (Stockholm: Tidens förlag, 1994).
- ³⁵ Ibid. 23.
- ³⁶ Ibid. 21.
- ³⁷ V. I. Lenin, *Imperialism: the highest stage of capitalism* (New York, NY: International Publishers, 1939) 10-11.
- ³⁸ Ibid. 127.
- ³⁹ Adam Smith, *Den osynliga handen: Adam Smith i urval* (Stockholm: Ratio, 1994) 99.
- ⁴⁰ Ibid. 112.
- ⁴¹ Ibid. 302.
- ⁴² Ibid. 243.
- ⁴³ Ibid. 210.
- ⁴⁴ Ibid. 230.
- ⁴⁵ Adam Smith, *An Inquiry into the Nature And Causes of the Wealth of Nations* (Book Five, Chapter II, Part I) (The Adam Smith Institute, 1776 [cited 12 January 2002]); available from <http://www.adamsmith.org.uk/smith/won-b5-c2-pt-1.htm>.
- ⁴⁶ Ibid. (cited).
- ⁴⁷ Därmed inte sagt att Adam Smith är något annat än en pragmatiker med realistiskt nedskruvade förväntningar. "Att förvänta sig att frihandel någonsin skulle bli fullständigt återupprättad i Storbritannien är visserligen lika oförnuftigt som att förvänta sig att Oceana eller Utopia någonsin skulle grundas där. Inte bara statens fördomar utan också något mycket mer obetvingat, nämligen många individers enskilda intressen, sätter sig oemotståndligt emot det" (Smith 1994: 195).
- ⁴⁸ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, översättning Henry Reeve (Hertfordshire: Wordsworth Editions, 1998/1840) 254-255.
- ⁴⁹ Ibid. 255.
- ⁵⁰ Ibid. 256.
- ⁵¹ Joseph Schumpeters är kanske mest känd för argumentet att kapitalismen först och främst kännetecknas av "kreativ förstörelse" (se Schumpeter 1942: 83).
- ⁵² Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy* (New York, NY: HarperPerennial, 1950) 67.
- ⁵³ Ibid. 132-133.
- ⁵⁴ Ibid. 134.
- ⁵⁵ Till de så kallade transaktionskostanderna hör bl a kostnader förknippade med informationsinhämtning, förhandlingar, och utverkandet av försäkringar om att ingångna avtal hålls. Dynamiken är lättast att förstå ur entreprenörens perspektiv. Entreprenören som vill realisera en affärsidé ställs nämligen inför valet att 1) dagligen inhandla nödvändiga varor och tjänster på en marknad, eller 2) försäkra sig om tillgång till dessa varor och tjänster genom att ingå långsiktiga kontrakt med aktuella parter (t ex anställda). Se R. H. Coase, *The firm, the market, and the law* (Chicago: University of Chicago Press, 1988).
- ⁵⁶ George Akerlof, "The market for 'lemons': quality uncertainty and the market mechanism", *Quarterly Journal of Economics* 84, nr. 3 (1970).
- ⁵⁷ Raymond Vernon, *Sovereignty at bay: the multinational spread of U.S. enterprises* (London: Longman, 1971) 80.
- ⁵⁸ Theodore H. Moran, "Foreign expansion as an institutional necessity", *World Politics* 25, nr. 2 (1973): 386.
- ⁵⁹ Korten, *When corporations rule the world* 210.
- ⁶⁰ David C. Korten, *The post-corporate world: life after capitalism*. (San Francisco, CA; West Hartford, CT: Berrett-Koehler; Kumarian Press, 1999) 61.

- ⁶¹ Tony Clark, "Mechanisms of corporate rule", i *The case against the global economy: and for a turn toward the local*, Jerry Mander och Edward Goldsmith, red. (San Francisco: Sierra Club Books, 1996), 298.
- ⁶² John Madeley, *Big business, poor peoples: the impact of transnational corporations in the world's poor* (New York: Zed Books, 1999) xi.
- ⁶³ World Council of Churches, "There are alternatives to globalization".
- ⁶⁴ Sarah Anderson och John Cavanagh, *Top 200: The Rise of Corporate Global Power* (Washington DC: Institute for Policy Studies, 2000).
- ⁶⁵ Vera-Zavala, *Global rättvisa är möjlig* 43.
- ⁶⁶ Göran Therborn, "Into the 21st century", *New Left Review*, Juli/Aug (2001): 96-97.
- ⁶⁷ Ibid.
- ⁶⁸ Göran Therborn noterar dock att företagens samlade förmögenhet ökat i förhållande till stater och nationella ekonomier. Ibid.: 97.
- ⁶⁹ Av samma anledning är det olämpligt att jämföra värdet av ett lands internationella handel med dess BNP. Import och export är brutto, medan BNP är mervärde. Tydligast blir detta i länder som ägnar sig åt internationell varudistribution och enklare sammansättningsindustri där värdefulla komponenter importerats och färdiga produkter exporterats. För sådana ekonomier är värdet av varuhandeln typiskt lika stort som eller större än BNP. Vad man ofta skulle vilja veta, för att bättre förstå hur handelsberoende en ekonomi är, är hur stor del av det inhemska mervärdet som ryms i exporten. Se Held, *Global transformations: politics, economics and culture* 151.
- ⁷⁰ Cargill är ett privat företag (det är alltså inte börsnoterat), och därför finns inte rena vinstsiffror tillgängliga.
- ⁷¹ Robert Bates, *Open-economy politics: the political economy of the world coffee trade*. (Princeton: Princeton University Press, 1997), International Monetary Fund. 2002. *The World Economic Outlook* (WEO) Database December 2001. Tillgänglig från <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2001/03/data/index.htm>.
- ⁷² Forbes, *Global 500: the world's largest corporations*; tillgänglig från <http://www.forbes.com>, International Monetary Fund, *The World Economic Outlook* (WEO) Database December 2001; tillgänglig från <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2001/03/data/index.htm>.
- ⁷³ Paul De Grauwe och Filip Camerman, "How big are the big multinational companies?" Mimeo, (2002).
- ⁷⁴ Ibid., 10.
- ⁷⁵ Bim Clinell, *Attac – gräsrotternas revolt mot marknaden* (Stockholm: Agora, 2000) 44.
- ⁷⁶ Graham, *Fighting the Wrong Enemy: Antiglobal Activists and Multinational Enterprises* 49.
- ⁷⁷ Läxan är inte ny. På 1970-talet nationaliserade många u-länder multinationernas tillgångar. Världens största oljebolag knäpptes på näsan av små, fattiga länder som Libyen och Peru.
- ⁷⁸ Daniel W. Drezner, "Bottom feeders", *Foreign Policy*, nr. 121 (2000).
- ⁷⁹ Chris Giles, "Taxing transnationals", *Financial Times*, 29 augusti 2001. Chris Giles påminner också om att företaget i princip inte kan betala skatt. Kostnaden för företagsbeskattningen faller ju i sista hand alltid på individer: aktieägare, kunder, och anställda.
- ⁸⁰ Vernon, *In the hurricane's eye: the troubled prospects of multinational enterprises* 40.
- ⁸¹ Se kapitel 17, "Enterprise obstructions to democracy", i Charles Edward Lindblom, *The market system: what it is, how it works, and what to make of it* (New Haven: Yale University Press, 2001).
- ⁸² Ibid. 250.
- ⁸³ Ironiskt nog finansieras och leds några av USA:s mest radikala antikapitalistiska och antiglobalistiska gräsrotsorganisationer av filantroper som skapat eller har band till några av landets största företag och mest kända varumärken. Se James Harding, "Feeding the hands that bite", *Financial Times*, 15 oktober 2001, James Harding, "Globalisation's children strike back", *Financial Times*, 15 oktober 2001.
- ⁸⁴ Kelly, *The divine right of capital: dethroning the corporate aristocracy*, Kortén, *The post-corporate world: life after capitalism*. För information om denna nya folkrörelse, som även omfattar amerikanska småföretagare, se t ex Adbusters, Corporate crackdown; tillgänglig från <http://adbusters.org/campaigns/corporate/>, ReclaimDemocracy.Org, The Myth of the "Business Interest" and Our Untapped Opportunities; tillgänglig från <http://www.reclaimdemocracy.org/>.
- ⁸⁵ Moises Naim, "Lori's war", *Foreign Policy*, nr. 118 (2000). Det faktum att "progressiva" amerikanska jätteorganisationer nu leder en gigantisk multinationell rörelse mot globalisering och kapitalism rymmer viss ironi, som denna inte helt allvarligt menade rubrik antyder: Urbanreflex.com, "Large-scale, Global Anti-capitalism Protests Putting Smaller, Local, Anti-capitalism Protests Out Of Business", 1 maj 2001.
- ⁸⁶ Forbes, *Global 500: the world's largest corporations*, Tomas Larsson, Morgondagens Asien (Uppsala: Konsultförlaget, 1997).
- ⁸⁷ Owen, "Who's afraid of multinationals?"
- ⁸⁸ "The world's view of multinationals".

- ⁸⁹ Vernon, *In the hurricane's eye: the troubled prospects of multinational enterprises* 176.
- ⁹⁰ Robert Gilpin, *Global political economy: Understanding the international economic order* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001) 291.
- ⁹¹ Neil Fligstein, *The architecture of markets: an economic sociology of twenty-first-century capitalist societies* (Princeton: Princeton University Press, 2001).
- ⁹² Barnett and Cavanagh, *Global dreams: imperial corporations and the new world order* 15.
- ⁹³ Paul N. Doremus, "The myth of the global corporation" (Princeton: Princeton University Press, 1998) 143.
- ⁹⁴ Alan Rugman, "The illusion of the global company", *Financial Times*, 8 januari 2001.
- ⁹⁵ "Rosengren bäddar för självspäkning", *Finanstidningen*, 8 januari 2002.
- ⁹⁶ Martin Wolf, "Sleep-walking with the enemy", *Financial Times*, 16 maj 2001.
- ⁹⁷ Ethan B. Kapstein, "The Corporate Ethics Crusade", *Foreign Affairs*, Sept-Okt (2001).
- ⁹⁸ Rugman, "The illusion of the global company".
- ⁹⁹ Marina Ottaway, "Reluctant missionaries", *Foreign Policy*, nr. 125 (2001).
- ¹⁰⁰ David Pilling och Nicol degli Innocenti, "A crack in the resolve of an industry", *Financial Times*, 18 april 2001, David Pilling och Nicol degli Innocenti, "Drug companies seek dignity in patents case retreat", *Financial Times*, 18 april 2001.
- ¹⁰¹ Norman Barry, "Ethics, conventions and capitalism", i *Capitalism, Morality and Markets*, Brian Griffiths, m fl. (London: Institute of Economic Affairs, 2001), 68.
- ¹⁰² Ottaway, "Reluctant missionaries".
- ¹⁰³ Bhagwati, "Coping with Antiglobalization: A Trilogy of Discontents".
- ¹⁰⁴ Schumpeter 1950: 140.
- ¹⁰⁵ Naomi Klein, "Nu är det dags att byta strategi", *Aftonbladet*, 14 oktober 2001.
- ¹⁰⁶ Clive Crook, "Globalisation and its critics", *The Economist*, 27 september 2001.
- ¹⁰⁷ Bruce A. Blonigen, "Tariff-Jumping Antidumping Duties". NBER Working Paper Nr. w7776, (2000).
- ¹⁰⁸ Bernard Hoekman och Michael Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System: From Gatt to Wto*, andra upplagan. (Oxford: Oxford University Press, 2001) 329.
- ¹⁰⁹ Theodore H. Moran, "Investment issues", i *The WTO after Seattle*, Jeffrey J. Schott, red., (Washington DC: Institute for International Economics), 227-228.
- ¹¹⁰ Sylvia Maxfield och James H. Nolt, "Protectionism and the internationalization of capital: US sponsorship of import substitution industrialization in the Philippines, Turkey and Argentina", *International Studies Quarterly* 34, nr. 1 (1990).
- ¹¹¹ Rubner, *The might of the multinationals: the rise and fall of the corporate legend*.
- ¹¹² Schumpeter 1950: 56.
- ¹¹³ Anthony Giddens, "Do corporations rule the world?" *The Daily Yomiuri* (Tokyo), 24 april 2000.
- ¹¹⁴ Raymond Vernon, *Storm over the multinationals: the real issues* (Cambridge: Harvard University Press, 1977) 14.

Denna skrift ingår i Svenskt Näringslivs idéserie. Serien är till för att spegla och stimulera idédebatten i för företagsamheten angelägna framtidsfrågor. Svenskt Näringsliv som organisation står inte med nödvändighet bakom innehållet i idéseriens skrifter, utan författarna svarar själva för sina bidrag.

Denna skrift kan beställas från:
Svenskt Näringsliv Förlagsservice
811 88 Sandviken
Tel: 020-72 00 00
Fax: 026-24 90 11